

KOORDİNAT ŞEMASINDA FİKİRLERİN KONUMU

Milay KÖKTÜRK

Özet

Bu makalede II. Meşrutiyet sonrası ülkemizde ortaya çıkıp etkin olan fikir akımlarının günümüze doğru kaydettikleri gelişim çizgisi, 21. yüzyılın başlarındaki durumları ve ilişkileri ele alınmıştır. Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık olarak adlandırılan bu fikir hareketleri başlıca üç ana çizgiyi teşkil etmektedir. Siyasal alanda da etkin olan, siyasal örgütlenmelere temel teşkil eden bu fikirler 20. yüzyılın ikinci yarısında bir değişim geçirmişlerdir. Bu süreçte, Cumhuriyet'in kuruluş ve yerleşme yıllarında, bazen Atatürkçülük bazen de Kemalizm olarak telaffuz edilen yeni bir fikrin ortaya çıktığını görüyoruz. Düşünce ve siyaset dünyasında yerini alan bu yeni fikir, Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisince benimsenip öne çıkarılmıştır. Farklı fikirlerin mevcut olduğu zeminde, onlar arasında bir ilişkinin olması da kaçınılmazdır. Bu ilişkiler bazen gerilimli bazen sükûnetli olabilir. Kendi düşünce dünyamızda da bunu gözlemlemekteyiz. İncelememizde fikir dünyamız bir koordinat şemasına benzetilmiş, sözü edilen fikirlerin ilişkileri bu benzetme çerçevesinde yorumlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Batıcılık, Türkçülük, Milliyetçilik, Atatürkçülük, İslamcılık, Sol akımlar

Position of Ideas in Coordinate Scheme

Abstract

In this article, the developmental line that ideological movements, appeared in our country after the Second Constitutionalist Period, has drawn up to the present and the relations and conditions of them in the beginning of the 21st century have been discussed. These ideological movements, named as Occidentalism, Islamism and Turkism, chiefly constitute three main lines. These ideas, which were active in political realm and provided basis for political organization, had undergone a change in the second half of the 20th century. In this process, it is observed that a new idea has emerged in foundation and settlement years of the Republic, pronounced sometimes as Atatürkçülük sometimes as Kemalism. This new ideology which took its place in the history of politics and thought was adopted by the bureaucracy of Turkish Republic and thrust forward. It is inevitable that there should emerge a relation on a ground where there are different ideas. These relations may be sometimes tense, sometimes tranquil. We observe the same situation in our world of thought. In our analysis, our world of ideas has been associated with a coordinate scheme, and the abovementioned ideas are interpreted in the frame of this association.

Key words: Occidentalism, Turkism, Nationalism, Atatürkçülük, Islamism, Left Movements

Siyasal düşünce tarihimizdeki ilk fikir akımlarından Osmanlıcılık, bir can simidini ifade etmekteydi. İmparatorluğun varlığını sürdürmesini mümkün kılacak bir birleşme zemini olamayan bu fikir, en baştan ölü doğmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılığın hem o dönemlerde etkili olduğunu, hem de birtakım değişim ve dönüşümlerle bugüne ulaştığını; Cumhuriyet sonrasında ise bunlara ek olarak Kemalizm, Atatürkçülük ve çeşitli sol akımların ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu fikir akımlarını ortaya çıkışlarından günümüze kadar kronolojik olarak inceleyebiliriz. Bunun yanında, bu fikirleri, yaşadıkları değişim ve dönüşümlerle birlikte birbiri karşısındaki konumları, ilişkileneş ya da ilişkilendiriliş biçimleri açısından incelemek mümkün, hatta daha verimli olabilir. Böyle yapmakla tarihsel süreci takiple ulaşacağımız sonuçlardan daha kapsamlı sonuçlara varabileceğimiz gibi, siyasal ve düşünsel geleceğimize ilişkin bir öngörde bulunabiliriz.

İmparatorluğun sonuna yaklaşırken ortaya çıkan siyasal fikirlerin doğuş ve gelişim sürecini inceleyen bazı düşünce insanlarının, tabloyu batının sosyal ve siyasal tarihi perspektifinden yorumladıkları dikkati çekmektedir. Elbette insan dünyası olması bakımından bir ölçüde benzerliğe rastlanması doğaldır. Gerçekte onların doğuş dinamikleri batıdan farklıdır. "Bu üç siyasi cereyan 'Biz Batıdan niye geri kaldık?' sorusuna verilen farklı cevaplardan çıkmıştır. 'Bizi din geri bıraktı' diye cevap verenler Batıcılığı, 'Biz İslam'dan uzaklaştığımız için geri kaldık, İslam'a sarılmalıyız' diyenler İslamcılığı benimsedi. Batı'dan ve İslam'dan vazgeçmeyip millî ruhu canlandırmaya ağırlık verenler Türkçülüğün taraftarı oldu." (Bolay 2007:237). Ayrıca bu fikirlerin toplumsal ortamdaki etkileri de bize özgü tarzda gerçekleşti. Bu yüzden, olup biteni daha net anlayabilmek için bu tarihsel sürece kendi toplumsal gerçekliğimiz açısından bakmayı denemek daha uygun olur.

İmparatorluğun son yüzyılında doğup birtakım değişim ve dönüşümler geçirerek 21. yüzyıla uzanan fikir hareketlerinin bir kısmının temelinde pozitivizm, materyalizm ve romantizmi görmekteyiz. Ancak bu, söz konusu fikir hareketlerinin felsefi bir derinlik ve temele bağlı olduğu, felsefe geleneğinin bir halkasını teşkil ettiği anlamına gelmemektedir. İkinci meşrutiyet döneminde yüksek seviyeli felsefi tartışmalar olduğunu, Türkçü, İslamcı, Batıcı ya da sosyalist ve materyalistlerin fikirlerini rahatlıkla ifade edebildiğini söyleyen S. Hayri Bolay'a göre o dönemde kuvvetli bir eleştiri faaliyeti olmakla beraber, bunların çoğu derinlikten mahrumdur. Bu dönem düşünürlerinin çoğu, batı düşüncesini, onun bilimsel sonuçlarını ve kültürünü mutlak doğrular olarak kabul ediyorlardı (Bolay 2007:237). Bazı araştırmacılara göre de mesela materyalizmin etkisinde kalan fikir adamlarımızın, savundukları materyalizme hiçbir katkıları olmamış, onlar orijinal fikirler içeren eserler üretememiş ve nakilciliğin ötesine geçememiştir. Bu materyalistlere karşı spirüalist ve idealist

fikir taraftarları tepki göstermişlerdir. Onların karşı tezleri ve materyalizm eleştirileri daha orijinaldir (Akgün 2005:403-404). Ancak pozitivist felsefeye karşı öne sürülen tezlerin felsefi niteliği farklıdır. Bu çerçevede bakınca, özellikle pozitivistimin etkisi ve ona gösterilen tepki biçimi incelenmeye değerdir. Bu tablo, bir fikir hareketini yanlış algılamanın örneğidir.

Çağdaş Türk düşüncesinde pozitivist ve materyalist fikirlere, idealist ve spiritüalist çerçevede tepki gösterilip karşı çıkıldığı ifade edildi. Materyalizm ile idealizm ve spiritüalizm karşıt görüşlerdir; çünkü bunların hepsi ontolojik nitelikli, yani “varlık ne türden bir varoluşa sahiptir?” sorusuna verilen karşıt cevaplardır. Pozitivism ise materyalist varlık felsefesine dayansa da, bilgi teorisi nitelikli bir düşüncedir. Bilginin değeri, hangi bilginin anlamlı ve önemli olduğu sorusuna bir cevap getirmesi bakımından pozitivism, zihniyetin hangi bilgiyle donatılması gerektiği sorusuna da dolaylı olarak verilen bir cevaptır. Bilimi dayanak olarak seçmesi, bilimin mantığını bilgi mantığı haline getirmesi ve her türden metafiziksel bilgileri dışlaması dolayısıyla, o, aynı zamanda bir zihniyet içeriği ve bir dünya yorumudur. Yani pozitivism bu yönüyle bir epistemoloji görüşü olmaktan bir zihniyet içeriğine dönüşmüştür. Osmanlının son dönemlerinden bugüne kadarki fikir hayatımız “salt düşünce üretimi” olmaktan ziyade bir zihniyet sorununun çözümü çabaları olduğu için, fikirler toplumsal zeminde kolayca taraftar ve yansıma bulmuşlardır. Pozitivizme karşı ayrı bir zihniyet içeriği teklifi anlamına gelecek bir felsefe ve zihniyet filizlenemediği için, karşıtlıklar sürekli siyasal tasarım karşıtlığı olarak yaşanmış, bu süreçte sırtını bilimciliğe dayayan pozitivism bir etki ve söylem üstünlüğüne sahip olmuştur.

Diğer yandan bu dönem düşüncesinde pozitivismin zihniyet yönüne karşı, karşıt bir zihniyet oluşturabilecek nitelikte ve bu anlama gelecek bir felsefi eğilim görülmemektedir. Pozitivizme karşı duruş, materyalist varlık anlayışını reddeden görüşlerle sergilenmeye çalışılmıştır. Bu yüzden tartışmalar pozitivist zihniyetin tezleri etrafında, onları ret tavrı içinde cereyan etmiş, fikir dünyasının bir ayağı hep eksik kalmıştır. Mesela batıcılık toplumsal tezlerini ve dünya yorumunu büyük ölçüde pozitivismden, özellikle Fransız pozitivisminden aldığı halde, pozitivismin siyasallaşmış hali değildir. Pozitivism batıcılığı derinden etkileyen asıl fail olmakla birlikte, siyasal hareket olarak Batıcılık, batı uygarlığına duyulan hayranlıktan gelişmiştir. Bu, batıcı düşüncenin felsefi bir derinliğe sahip olduğunu değil, onun, batı düşüncesinde derinliği olan pozitivismi arkasına aldığı gösterir. Bu zihniyet demokrasiye cevaz vermekte zorlandığından, demokratikleşme çerçevesinde yaşadığımız sorunlarda bu zihniyetin payı küçümsenemez.

Geride bıraktığımız zaman dilimi içinde fikirlerin rotaları ne olursa olsun, onların kaynaklık yaptığı gelişmeler ve oluşturdukları düşünce ortamı canlı olarak karşımızdadır ve biz de bu dünyada yaşamaktayız. Kendi

bugünümüz sırf bizim eserimiz değildir. Bugünün sosyal, siyasal ve kültürel ortamının kökleri geçmişte yatmakta; oradaki unsurların ilişkileneş, değişim ve dönüşümleriyle bugün oluşmaktadır. Bu çerçevedeki çözümlemelerimizi ifade etmek üzere, matematik alanından “koordinat” kavramını ödünç alalım; yüz yıllık tarihsel-toplumsal yaşantımızı koordinat evreni olarak kabul edelim ve fikirlerin içeriklerinin, bu şemada birbiri karşısındaki konumlarının ve ilişkilerinin bize neler söylediğini yorumlamaya çalışalım.

Bilindiği gibi son yüzyılımızda 1910’lu yıllar imparatorluğun can çektiği, Anadolu coğrafyasının ise varolma savaşı verdiği yıllardır. 1920’li-30’lu yıllar, yeni devletin ve yeni bir siyasal sistemin, Cumhuriyetin kuruluş ve yerleşme yıllarıdır. 1940’lı ve 50’li yıllar, batıcı düşüncelerin özellikle kültür politikalarında etkili olduğu, neredeyse rakipsiz bir seçenek olarak ama örtülü biçimde sunulduğu zaman dilimidir. Aynı yıllarda fikir dünyamız, bazen Kemalizm bazen de Atatürkçülük diye adlandırılan başka bir fikir sisteminin doğuşuna tanıklık etmiştir. 1960’lı yıllar, ilk başlardaki köklerinden Sosyalizm, Türkçülük ve İslamcılığın yeniden ve yeni bir içerikle dirildiği dönemdir. Yeni biçimiyle ortaya çıkan fikirlerin ortak özelliği ise, ideoloji hüviyetine bürünmeye yatkın ya da doğrudan ideoloji formunda olmalarıydı. 70’li yıllar boyunca iki ideolojinin toplumsal karmaşa yaratan sıcak çatışması yaşandı. 80’li yıllar, kavga eden tarafların kamu otoritesi tarafından ezildiği, bu ideolojilerin can çektiği, kapitalistleşmenin başladığı ve batıcılığın yükseldiği yıllar oldu.

90’lı yıllardan itibaren de küreselci kapitalizm rüzgârı ile artık her şey, fikir dünyasından ekonomik ve sosyal hayata kadar tüm gerçekliğimiz batıcı tezlere endekslendi. Ama sular durulmadı. Her fikir kendine özgü iddialarıyla varılmaya, Türkiye’de ve dünyada olup bitenler karşısında kendine özgü tavır alışların zeminini teşkil etmeye devam etti. Önceki yıllarda olduğu gibi 21. yüzyılın başlarında da, yaşadığımız çalkantılarda, bizzat bu fikirlerin ve onlar arasındaki ilişkilerin birinci derecede etkili olduğunu görmekteyiz. Toplum halinde yaşamak sosyal düzen içinde yaşama arzusunu içinde barındırdığı için, bu çalkantı sürekli olamaz. O, yerini sükunete bırakmak zorundadır; ama nasıl? Bu yazı işte bu soruya bir cevap arayışıdır.

1. Varoluş umudunun adresi: Batıcılık,

Batıcılık, varolma savaşının gelişmiş bir medeniyet çevresinin kültürel ve zihinsel anlamda üyesi olmakla kazanılabileceğini düşünen bazı Osmanlı aydınlarının teorik teklifi ve aynı zamanda hülyası olmuştur. İmparatorluğun kurtuluşunu önceleri yenileşmede gören batıcılar, daha sonra bunun, toplumun topyekûn değişimiyle mümkün olacağına inanırlar. “İkinci Meşrutiyet Garpçuları klasik Osmanlı yenilikçi hareketlerinden farklı olarak, Garplılaşmayı mevcut batı toplumları düzeyine ulaşmakla sınırlı bir eylem, bir mesafe kapama

çabasından ziyade, geleceğin toplumunu yaratma projesinin bir aracı olarak görüyordu. Dolayısıyla bu düşünce akımının önde gelen temsilcileri basit bir taklitçiliği değil, dinin tamamen ortadan kalktığı, bilimin egemen olduğu bir toplum düşlüyorlardır.”(Hanioglu 2005:61). Bu amacın gerçekleşmesi için yüzyıllar öncesinin çöl toplumuna kurallar getiren, hurafelerle dolmuş olan ve ileri bir toplum olmaya artık engel teşkil eden İslamiyet’te tıpkı Protestanlık gibi köklü reform yapmak gerektiğini savunan¹ batıcıları, bu yönüyle diğer kurtuluş fikirlerinden ayırmak gerekir. Ülken’e göre İkinci Meşrutiyetten sonra batıcılar, hürriyet ilanının imparatorluğun sosyal, hukuki, ekonomik ve etnik sorunlarını çözemediğini görmekteydiler. Batıcıların bir kısmı en önemli meselenin sosyal dokuda olduğunu, müteşebbis ve üretici insan yetişmediğini iddia ettiler. Diğer kısım batıcılar ise pozitivistlerdir. Onlar bütün hakikati batıda görürler. Yeni batıcıların Tanzimat batıcılarından farkı, daha radikal değişim istekleridir. Doğudan gelen her şey geri, batıdan gelen ileridir (Ülken 1994:205-207).

Ülkenin yeniden dirilmesini, kalkınıp gelişmesini ve eski gücünü kazanmasını amaçlayan bu öneriler, batıcı aydınların Batı gerçeğini yüzeysel ve son tahlilde yanlış okuduklarını göstermektedir. M. Akif’in Berlin Hatırları’nda çizdiği tablo da batıcı aydınların okumalarından özü itibarıyla pek farklı değildir. Batıcıların yüz yüze geldikleri ve örnek model olmasını önerdikleri Batı, o zamanki sosyal, ekonomik, fikri ve kültürel düzeyine gelmeden önce felsefe ve bilim alanında, sonra da teknolojik olarak dev adımlar atmış, batının güncel yaşantısı, toplumsal ve zihinsel yapısı bu gelişmelerle şekillenmişti. İleri bir toplum olabilmenin önce ekonomik ve teknik gelişmede yattığını, sosyal ve kültürel hayatın bir sonuç teşkil ettiğini, sebeplerin ise hem tarihsel hem felsefi, hem teknik ve ekonomik olduğunu hesaba katmayan batıcı aydınlar, çözümün bu “sonuç”un ithal edilmesinden, yaşama biçimi itibarıyla batılı bir toplum haline gelmiş bir insan dokusuna sahip olmaktan geçtiğini düşünmekle, taklitçi batıcılığın öncüleri oldular. Onların niyeti küçültücü bir eylem olarak taklitçilik olmasa da, projeleri bu sonucu doğurdu.

Materyalist ve sosyal Darwinist karakterli bir düşünce çizgisi İkinci Meşrutiyet Garpcılığını Klasik Osmanlı batıcı hareketlerinden farklı ve özgün bir akım haline getirmektedir ve bu nedenle erken Cumhuriyet ideolojisi üzerindeki derin etkisi daha da önem kazanmaktadır. Nitekim tıpkı İkinci Meşrutiyet Garpcılığı gibi erken Cumhuriyet batıcılığı da soruna kapsayıcı bir medeniyet projesi olarak yaklaşmaktaydı. Bu anlamıyla Batılılaşma demiryolu hatları, tesis, fesin yerini şapkanın almasının yanı sıra yeni bir ahlakı da ihtiva eden bir medeniyet dönüşümü tasavvur ediyordu (Hanioglu 2005:61).

¹ Halil İnalçık, “Atatürk ve Atatürkçülük”, Doğu Batı, sayı: 29, Eylül 2004, s. 99 (Ş. Hanioglu’ndan alıntı)

Önceleri çağdaşlaşma veya muasır medeniyetler seviyesine çıkma olarak dile getirilen millî ideal, özellikle 40'lı yıllardan sonra batılılaşma olarak telâffuz edildi ve gerek o zamanlar, gerekse bugüne kadar daima batının değerlerinin erdemliliği ve evrenselliği vurgulandı. Ama bunların, insanlığın tekâmülünü anlatan insanî ya da ahlakî değerler mi olduğu, yoksa bu kavramla sadece dünyevî yaşama biçiminin mi kastedildiği hususu belirsiz kaldı. Bu bağlamda mesela batılı değerlerin “bütün insanlar için iyi” olduğundan dolayı mı, yoksa batıya ait olduğu için mi evrensel olması gerektiği soruları cevapsız kaldı. Aslında satır aralarında erdemliliği vurgulanan şey, batı medeniyetinin ikincil niteliğini oluşturan değerler değil, onun ruhu oldu.

Batıdan ithal modernleşmede öncülüğü üstlenen aydının misyonerlik gibi rol icra ettiğini iddia eden Özlem'e göre bu aydın “toplum için yapılması gerekenin, ‘doğru’ olanın ne olduğunu kesinlikle bildiğine inandığı gibi, bunu başkalarına bildirmenin ve topluma bu yapılması gereken doğrultusunda müdahale etmenin bir görev olduğuna inanır. O, kendi ‘doğru’sunun başkalarının ‘doğru’ları arasında bir ‘doğru’ olabileceğinin farkında olmayan bir dogmatiktir. O, ‘evrensel’ olduğuna inandığı doğrusunu topluma dayatmakta, topluma yol göstermekte, toplumu eğitmekte ısrarlıdır.” (Özlem 1988:18-19).

Yeni nesil batıcılık: Küreselleşme

Batıcılık, tüm tarihi boyunca, Türkiye’yi batılı toplum haline getirme idealinden hiç vazgeçmedi. Avrupa hep medeniyetin kutsal yurdu, batılı olma ise çağdaşlık olarak görüldü. Batıcılar, Türkiye’nin buhranlı yıllarında sanki hiç ortada yoktular. 60-70’li yıllarda ve o yıllarla ilgili hiçbir tez seslendirmediler. Belki de siyasal kavga ve kamplaşma sürerken, karşıt tezlerle siyaset sahnesine çıkan iki kitlenin birbirini tüketmesini beklediler. 12 Eylül darbesi çatışan tarafları ezip sahne dışına itince, meydan onlara açılmış oldu. Gerek toplumsal cınnet yıllarının öncesinde gerekse o yıllar esnasında ve sonrasında batıcılar ekonomik gücü hep ellerinde tuttu.

Batıya asıl açılım, belki de Atatürk’ün hiç tasvip etmeyeceği nitelikte 1980 sonrası liberalleşme ve kapitalistleşme ile gerçekleşti. Halkın batıcılığa karşı yaygın bir direnci olup olmadığı hususu bir yana, mevcut direnç, kapitalistleşmenin nimetleriyle kırıldı. Hızla ortaya çıkan yozlaştırıcı unsurlar, zaten sallantıda olan toplumsal ahlakta büyük tahribata sebep oldu. Serbestleşme her alanda, ekonomik faaliyetlerden yaşama biçimine kadar fütursuzluk sonucuna yol açtı. Serbestleşme ortamında yeni kuşakların daha titiz ve bilinçli yetiştirilmesi gerekirken, bu bilince sahip olmayan önceki kuşak, yeni etki ortamı karşısında çaresiz kaldı ve yeni kuşağın anlayış ve davranış biçimini, “çağım/zamanın gereği” olarak açıklamaktan başka bir yol bulamadı. Batı ile bütünleşmenin erdemlilik mi olduğu yoksa trajedi anlamına mı geldiği,

entelektüel kesimde sınırlı olarak tartışıldı. Bu kesimin büyük bir kısmı, batı ile bütünleşmeyi, tartışmaya bile gerek görmeden erdemlilik olarak ilan ettiler. Toplumun büyük çoğunluğu ise servet sahibi olmakla meşgul olduğu için, bu tartışmaların dışında kaldı.

1990'lı yıllarda hem Türkiye'de hem de dünyada batıcılığın kabuk değiştirdiği görüldü. Küreselleşme diye adlandırılan, ilk başta teknik ve ekonomik temelli olarak başlayan, dünya siyasetinde ise "yeni dünya düzeni" diye telaffuz edilen, tüm dünyayı etkileyen yeni yapılanma batıcılığın yeniden yükselmesini sağladı. Bugünün batıcıları küreselci ve liberalistler olarak kendini göstermektedir. İlk nesil batıcıların projelerine güç katan unsur, gelişmiş ve güçlü bir batı medeniyetiydi. Yeni nesil batıcıların etki gücü ise hem batı medeniyetinin teknik ve ekonomik gücü, hem de batı dünyasının hukukun üstünlüğüne dayanan demokratik ve özgürlükçü siyasal düzenidir.

Yeni nesil batıcıların söylemleri sosyal ve kültürel dünyaya ilişkin olmaktan çok siyasal ve ekonomik olgulara ilişkindir. Kendi içlerinde AB ve ABD merkezli yapıları savunmakla iki kategoriye ayrılan, ama son tahlilde aynı tezleri paylaşan 21. yüzyıl batıcıları özellikle sosyal-kültürel dünyada, yaşama dünyasında batılı değerlerin egemenliğini ilan edişinden emin şekilde, hem çağdaş dünyanın gerçekten önemli bir sorunu olarak siyasal yapıların dönüştürülmesini hem de ekonomik yapının değiştirilip liberal hale getirilmesini savunmaktadırlar. Onların küreselciliğın sosyal-kültürel ayağını ve bunun toplumsal doku üzerindeki etkisini değil, özellikle teknik ve ekonomik kısmını gündemde tuttıkları görülmektedir.

2. İmparatorluğun son çırpınışı: İslamcılık

İslamcılık ilk baştaki haliyle, imparatorluk coğrafyasındaki Müslüman nüfusun bütün olarak varolması talebi içermekte, teknik ve askerî anlamda büyük güce sahip batı karşısında, dinî beraberlik bilinciyle direnme ve varolma isteğini anlatmaktaydı. Amaç, imparatorluğun varlığını sürdürmesiydi. İslam, sadece imparatorluğun bütünlüğünü sürdürmenin deruni temeli olarak düşünülmüştür.

İslamcılık hareketinin bir ahlak cereyanı gibi başladığını iddia eden H. Ziya Ülken, Avrupacılığın onlara hücumları neticesinde İslamcılığın katı kaideciliğe yöneldiğini belirtir. Onların temel fikirlerinden biri 'İttihad-ı İslam' fikridir ve kavmiyet iddiası ümmet birliğini parçalar. Gerçekte ise ümmetin birliği, fiilen mevcut değildir. İslamcılar bir yandan milliyet ve kavmiyetçilik fikirleriyle mücadele ederler, diğer yandan İslam birliği arayışına yönelirler (Ülken 1994:204). Bu dönemdeki İslamcılık anlayışı iç siyasete ilişkin ideolojik yorumlar ve projeler içermez. İlk dönem İslamcılığın toplumsal yapıya ilişkin

söylemleri ahlaki yapının korunması endişesini yansıtır. Özellikle batıcıların ‘yaşama biçimi’ne ilişkin teklifleri, İslamcılar tarafından bu yüzden şiddetle eleştirilir. Bu bağlamda dile getirilenler daha çok toplumsal ahlak boyutundaki taleplerdir. Bunun nedenlerinden biri, Osmanlı Devleti’nin İslamî kimliği olabilir. Zaten İslam ile herhangi bir problemi olmayan, hatta devleti yöneten en üst makamın dinî kimlikli siyasal mevki olan halifeliği de uhdesinde bulundurması, böyle bir talebi anlamsız kılar. Ancak dikkati çeken husus, daha sonraları ortaya çıkan İslam Devleti tasarımı devletin ilke, görev ve yetkilerinin neler olduğu sorusuna verilen cevapların o yıllarda henüz aranmamış olması vakıasıdır. Bunun nedeni ise siyasallaşma ve ideolojileşme sürecinin henüz İslamcı düşüncüyü etkisi altına almamasıdır.

Politik projeye dönüşüm: Siyasal İslamcılık

İslamcılık akımının siyasal bir hüviyet kazanması, yani yeni bir politik projenin ortaya çıkışı, İslam’ın siyasal fikir arayışlarına kaynak olarak seçilmesiyle başladı. Bu eğilim önce Arap düşünce dünyasında görüldü. Bunun nedeni de, İslam’ın batıya karşı direnişin zemini haline gelmesidir. Böylece İslam’ın siyasal yorumu, Müslüman toplumlardaki siyasal unsurları organize edici bir rol oynadı. Bu çerçevedeki tezlerde, halifelik kurumunun esas güç merkezi olduğu, Türkiye’nin bunu kaldırmakla aslında bu gücü yok ettiği bile iddia edildi. Ama hiç kimse, Osmanlı’nın yıkılışının halifelik varken ve doğrudan doğruya padişah halifeliği temsil etmekteyken gerçekleştiğini pek hesaba katmadı. Fakat bu düşünce, Arap entelektüelleri arasında Türkiye aleyhtarlığının güçlenmesine de neden ya da gerekçe oldu. Özellikle bu tezleri düşünce dünyamıza taşıyan siyasal İslamcılar sistem karşıtlıklarını böyle gerekçelendirdiler. Giderek siyasallaşan din yorumu, İslam kaynaklarından bir devlet formu çıkarmaya yöneldi. Türkiye’deki siyasal İslamcı hareket dinî nitelikteki telkin ve tebliğ işini, İslam’a daha fazla yakınlaşmak isteyenleri bu çizgiye çekmek için değil, iktidar olmak için kullandı ve mesajlarını bu çerçevede verdi.

Siyasal İslamcılığın yakın dönemdeki iktidar başarısı, dünya görüşlerinin, ortaya koydukları plan ve programların halk tarafından benimsenmesine değil, sadece diğer siyasal grupların ülkeyi uzun yıllar çok kötü yönetmelerine bağlı oldu. Yani toplum, diğerlerini cezalandırmak için, bu çizgideki partilere teveccüh gösterdi. Bir fikir grubu olarak ise, onun, entelektüel ortamdaki ve devlet bürokrasisindeki sadık mensuplarının sayısı sınırlı oldu.

İslamcı hareket tezleri itibarıyla hep bir trajik durumu yansıttı; bilfiil mevcut sosyal ve siyasal gerçeklikle yüzleşmedi. İdealleri hep bir ütopya oldu. İlk nesil İslamcılarının tezlerinde, arzu edilen siyasal ve toplumsal birliğin ümmet

olma vakıası çerçevesinde gerçekleşebileceği öngörülür. Ama imparatorluk bünyesindeki toplulukların büyük çoğunluğunda millet bilinci uyanmıştır. Üstelik Müslüman olmayan toplulukların ümmet çevresine dahil olmaları imkansızdı ve dolayısıyla ümmet bilinci temelinde kurulacak birlik içinde gayrimüslim toplulukların nereye yerleştirileceği belirsizdi.

Aynı trajik durum ikinci nesil İslamcılarda da görülmektedir. Onlar da mevcut sosyal ve siyasal gerçeklikle yüzleşemediler. Onların telaffuz ettikleri ümmetçilik merkezli toplumsal birlik projeleri özü itibarıyla ilk nesil İslamcıların tasarımıyla ve Osmanlıcılıkla örtüşmektedir. Ulus-devletler çağında ve bir ulus-devlet içinde fikir dünyalarında millet kavramına yer vermekten ısrarla uzak durmaları, yerine ise geçmişte bile bir siyasal birliğe temel olamayan ümmet kavramını örtülü olarak yerleştirmeleri ve bunun mümkünlüğüne inanmaları, onların gerçeklikten uzak düşüklerini göstermektedir. Siyasal İslamcılığın durumunun söylem ve eylem bazında daha da trajikleştiği dikkati çekmektedir. Öncelikle topluma sundukları projelerde ütopyik bir dünya ve siyaset tasarımı barınmaktadır. “Adil düzen” gibi içeriği belirsiz ekonomik teklif, “İslam devleti” gibi baskıcı din devletini anlatan siyasal proje, söylemlerinde yer alan ve siyasal başarı için din sömürsünü ifade eden İslam vurgusu, onların, laik devlet yapısı içinde “tehdit” konumuna yerleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Daha önemlisi ise, onların, yerleşik siyasal sistemle aralarında sorun oluşturan konularda, mesela laiklik konusunda 90’lı yılların sonlarına kadar siyasetçisi ve aydınıyla net bir anlayışa sahip olmadıkları, dolayısıyla laiklik karşıtı bir kategoriye yerleştikleri görülmektedir. 21. yüzyılın başlarına kadar ise, siyasal İslamcılar hem konjunktürden hem de aklî olmasından dolayı ülkede ve dünyada haklı olarak egemen olan demokrasi, hukuk devleti, insan hakları gibi söylem ve ideallerin gerisinde kalmışlar ve bunları gündemlerine almamışlardır.

Bu yüzyılın hemen başındaki iktidar başarıları, siyasal İslamcılık ideolojisinin büyük darbe almasıyla sonuçlandı. Onlar bir yandan varolmak için demokrasiye sarılmak, demokrasiyi yerleştirmek için de batıya sırtını dayamak zorunda kaldılar. Hem ülkenin hem de dünyanın siyasal-sosyal gerçekliğiyle yüzleşmeleri bu ideolojinin sonunu getirdi. Daha önemlisi ise, devleti yönetmenin sağladığı iktidar nimetleriyle haşır neşir oldular. Eski siyasal İslamcı aydınların ise artık keskin söylemlerden vazgeçip entelektüel bir zemine yerleştikleri görüldü. Dolayısıyla bu yıllar, onların düşünen aydınlarının fikrî tekamül yılları oldu.

3. Millet bilincine doğru: Türkçülük

Kültürel birlikteliğin idelerini keşfetme ve bunları sistemli halde yorumlayarak yeni bir siyasal birliktelik bilinci oluşturma eğilimi, aydınlanma

karşıtı romantizm ile başlayıp dünyaya yayıldı. İmparatorluk bünyesindeki diğer toplumlarda millet bilinci hızla gelişirken, Türk unsuru bu yolda geride kalmıştı. Elbette Türk unsurda da bu bilinci gelişimi kaçınılmazdı. Türkçülük düşüncesi Anadolu coğrafyasında yaşayan Türk insanına “aynı dili, dini, tarihi ve kültürü paylaşan bir millet” bilincini vermeyi hedeflemiştir. Zaten imparatorluklar çağının kapandığı, ulus-devletler çağına girildiği de görülmekteydi. Başka bir ifadeyle, tarihin kapılarını kapattığı ve kendi sahnesinden silmeye başladığı imparatorlukların yerini, yeni bir siyasal varoluş/örgütlenme biçimi olarak ulus-devlet almaya başlamıştır. Bu yeni siyasal örgütlenme ise, imparatorluktan daha farklı bir aidiyet bilinci gerektiriyordu. Artık geleneksel otoriteye itaat değil, belli bir tarihsel-kültürel birlikteliğe sahip topluluğun içinden çıkan otorite altında yaşama eğilimi, yeni dönemin getirdiği bilinç biçimiydi.

Türkçülük ilk başlarda Turancılıkla birlikte anıldı. Bu kavram, henüz kendini inşa edememiş bir coğrafyanın duyarlı bireylerinin önüne “tüm Türklerin kaderine sahip çıkma” idealini koymuş, ama hâlihazırdaki problemlerin çözümü noktasında pratik bir öneri sunmamıştır. Ortaya atılan şey yeni bir siyasal birlik idesiydi; ama bunun o büyük kitleyi oluşturan bireyler arasında bir temeli yoktu. Kulağa hoş gelen, tüm Türklerin yeni bir bilinçle bütünleşmesi ütopyasını seslendiren Turancılık, gerçekleşebilirlik özelliği taşımayan, bu yönüyle de ayakları yere basmayan bir birlik tasarımı, romantik bir söylem oldu.

Türkçüler geç kalmış milletleşmeyi Türk dili, alp-eren karakterinin cisimleştiği iddia edilen Türk tarihi ve kültürü vurgusunu öne çıkararak hızlandırıp gerçekleştirmek istediler. Bu çerçevede, İslam vurgusunu da terk etmediler. Bazı siyaset bilimciler Türkçülerin batıyı İslamcılar gibi dinsel bir birlik olarak algıladıklarını, batıya karşı verilecek savaşım salt ulusal bir düzleme oturamayacağı için, onların dinî motifleri ve İslam’ı motivasyon aracı kullandıklarını iddia etmektedir (Öğün 1995:171). Halbuki İslam’ın Türkçülük hareketi içindeki yeri bu şekilde açıklanamaz. İmparatorluk hızla çökerken, batı karşısındaki mücadelede, varolma kaygısı öne çıkmış olmalıydı. Türkçülerin söylemlerinde bir ulus devlet tasarımı yoktur, sadece mevcut devletin kurtuluş yolları ve eylem haritası teklif edilmektedir. İmparatorluğu kuran unsur her ne kadar millî bilinç anlamında geriye çekilmiş durumdaysa da, kendini onun doğal sahibi olarak algılamaktadır. Geç kalmış millî bilinç dolayısıyla ahali bunun farkında değildi. Türkçü aydınlar bunu telaffuz ederler. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan büyük kayıplarla çıkıp imparatorluğun devamından ümit kesildikten sonra ulus devlet fikri yaygınlaşmaya başlar.

İlk Türkçülerin çalışmaları dil, tarih ve edebiyat ağırlıklıdır. Özellikle Türk dili üzerine araştırmalar, Türk dilinin millet bilinci için önemli olduğu kabulüne dayanır. Daha sonra Türkçülük siyasi bir ideali, Turancılık idealini telaffuz eder. Ancak bu, yine devletin iç yapısı ile ilgili değil, uluslar arası

siyasal egemenlik anlamında düşünülmelidir. Öncelikli amaç imparatorluğun varlığını sürdürmesi ve güçlü bir etkinliğe kavuşmasıdır. Ülkene göre Ziya Gökalp'in üçlü teorisi o zamanki Osmanlı devletindeki hakim üç siyaseti uzlaştırıyordu (Ülken 1994:218). Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu uzlaştırıcı yargı kabul gördü. Türk milletinden ve İslam ümmetinden olmak batı medeniyetinden olmaya engel değildi. İslamcılık ile batıcılık karşıtlığının batıcılığın sosyal ve kültürel taleplerinden kaynaklandığı görülür. Mesela Mehmet Akif yobazlığı eleştirir, dinin ritüeller dizisi olmaktan çıkıp siyasal sistem anlamında değil ahlak sistemi anlamında, yaşama dünyasının içine inmesi gerektiğini söyler. Tek dişi kalmış canavar olan batı medeniyeti, gelişmişlik durumu itibarıyla değil emperyal yönü itibarıyla eleştirilir. Yani batı uygarlığına sırtını dayayan Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük karşısında doğal üstünlüğe sahip olur. Bu fikir akımlarından hiçbiri gelişmiş batı uygarlığına kayıtsız, hatta toptancı bir tavırla karşıt da değildir. Sorun batıcı düşüncenin toplumun kültürel ve ahlaki dokusunu dönüştürmeyi amaçlamasıdır. İçte karşıt olunan şey batının kendisinden ziyade batıcılığın toplumsal tezleridir.

Daha sonraki yıllarda, İslamcılık ve Türkçülüğün 60'lı yıllar sonrası yeni aldıkları biçimler içinde de aynı karşıtlığın devam ettiği, siyasallaşan İslamcılığın daha kökten bir batı karşıtı söylem geliştirdiği görülür. Çünkü batıcılık, yeni devletin sosyal ve kültürel politikalarına gittikçe artan ivmeyle egemen olmuştur. İlk batıcılık önce İslamcılığın sonra Türkçülüğün tepki olarak doğmasına yol açmıştır. 60'lı yıllar sonrasında çeşitlenen fikir hareketlerinin de temelde batı karşıtlığı çizgisinde gelişmeye başladığı görülmektedir.

İlk dönem milliyetçileri olan Türkçüler batıya karşı değil, aksine kendi milletlerinin kurtuluşunu batılılaşmakta gören bir zümreyi teşkil eder. Milliyetçiliklerinin ilk çıkış noktası ise batılı tarzda bir millet olarak Türklük kavramını yerleştirmek ve bütün Türkler arasında ortak bir millî bilinç oluşturmak yönündedir (Atasoy 2005:338). Yani Türkçülük ilk başta doğrudan siyasal sisteme ilişkin teklifler değil, sadece kültürü merkeze alan ve millet olma bilincini oluşturup geliştirmeyi hedefleyen bir düşünce niteliği taşımaktaydı. Buna paralel olarak da doktrininde, milletin tanımı ve onu meydana getiren unsurların neler olduğu sorusuna cevap içermekteydi. Geçen zaman içinde, milleti oluşturan unsurlar konusunda farklı bir yargının oluştuğu görüldü. Özellikle din unsuru, milleti millet yapan unsurlardan biri olarak görülmemeye başlandı. Mesela bu unsurlardan tarih ve kültür birlikteliği öne çıktı; fakat tarih araştırmalarında ve kültüre tarihsel kök arayışlarında, İslamiyet öncesi Türk tarihi dönemi esas alındı. Millet kavramının tanımında Atatürk'ün tespitleri temel teşkil etti.

Atatürk'e göre millet zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, beraber yaşamak hususunda ortak arzu ve muvafakatte samimi olan ve sahip olunan mirasın korunmasına birlikte devam hususunda iradeleri ortak olan insanların

birleşmesinden meydana gelen cemiyettir (Feyzioğlu 1987:56). Bu vakıadan ve başka tespitlerden hareket eden bazı yorumcular, cumhuriyetin ilerleyen yıllarında hâkim millet kodunun dönüştüğünü ve siyasal sistemin “politik proje” haline geldiğini iddia etmektedirler.² Ancak çok açıktır ki, Cumhuriyet döneminde milletleşme yolunda büyük bir aşama kaydedilmiştir.

Türkçülüğün Cumhuriyet’in kurucu ideolojisi, Ziya Gökalp’in de yeni devletin teorisini olduğu dile getirilir. Ancak bunun söylem düzeyinde mi kaldığı, yoksa uygulama alanı mı bulduğu, eğer uygulamaya dönüştüyse, bunun adına neler yapıldığı hususu tartışma ve yorumla açığa çıkarılabilir. En azından şunu söyleyebiliriz: Cumhuriyetin temel formunu belirleyen devrimler, soyut bir tasarım olarak Türkçülük idealiyle değil, devlet olma gereği ve yeni devletin hedefleri doğrultusunda yapılmıştır. Bazı yorumlar da bu kanaati desteklemektedir. Bolay’a göre Ziya Gökalp kültür ve medeniyeti ayrı ve farklı görerek Osmanlı’yı ve Türk’ü ayırarak batı medeniyetine katılma ruhsatı vermişti. Fakat bu fikirleriyle Gökalp cumhuriyet dönemine ilham kaynağı olmakla beraber, bu dönemde yine de kabul görmemiştir (Bolay 2007:242). Türkçülük bir dönem yoğun telaffuz edilmiş, ilk başlarda rastladığımız İslam vurgusu daha sonraki dönemlerde yerini suskunluğa terk etmiş ya da ikinci planda kalmıştır. Bu tablo da, ulus devlet kuran kadroların bu yeni devletin “millî” doğası gereği Türk Milleti kavramını öne çıkarmak, bu millet tasarımı çerçevesinde millilik içeren bazı adımlar atmak zorunda olduklarını, ancak atılan adımların içeriğini de kendi tasarımlarıyla oluşturduklarını düşündürmektedir. Mesela Türkçe ve Türk tarihi üzerine yapılan araştırmalar ve geliştirilen politikalar bu bağlamda anlam kazanmaktadır.

“Türkçüler ulus-devlet kurmanın kuramsal boyutu ile ilgilenmemişlerdir. Türkçülük, ulusçuluğu salt moral düzeyde algılamıştır.” (Öğün 1995:170). Dolayısıyla yeni devletin laik yapısına uyum noktasında Türkçüler cephesinde herhangi bir problem yaşanmamıştır. Ülkeyi tamamen batıcı kültür normlarının yaşandığı bir coğrafya haline getirme sürecinde -ki 40’lı yıllar kesin bir dönüm noktasıdır- milliyetçilik, 60’lı yıllar sonrasında artan ivmeyle tepki vermiştir. Türk milliyetçilerinin “manevî olan”ı öne çıkarmalarının altında, bu yatmaktadır. Bu bakımdan, Osmanlı dönemi Türkçülüğü için söylenen “Türkçülük halkçılık boyutu ile anti-elitist bir kenar muhalefeti olarak gelişir. Burada elit, modernleşmeci bürokrasi ile özdeşdir” (Öğün 1995:168). yargısına katılmak pek mantıklı durmayacaktır. Çünkü Osmanlı dönemindeki Türkçüler de zaten elitler arasındadır. Bu yargı, Türkçülüğün Türk milliyetçiliğine dönüşümü sürecinde geçerli kabul edilebilir. Yani milliyetçiliğin yaygınlaşmasında “kenar muhalefeti”nin izi

² Bu tezin ayrıntıları ve temellendirilmesi için, Süleyman Seyfi Öğün’ün ‘Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü’ (Türkiye Günlüğü, Mart-Nisan 1998, sayı 50, s.17-37) yazısına bakılabilir.

gözlenmektedir. O yıllarda milliyetçilik dairesinde yer alanların ezici çoğunluğunun kökeni kırsal kesimdir. Bununla beraber modernleşmeci elite Türk milliyetçilerinin ilişkisi de merkez-çevre/kenar çatışmasına benzer şekilde gerilimli olmamıştır. Devlete saygı ve sahiplenme duygusu ağır bastığından, bu elit de bu duygu gölgesinde, zımnî olarak saygı görmüştür.

Türkçülüğün yapısal dönüşümü: Milliyetçilik

Burada söz konusu edilen milliyetçilik son yıllarda yükseldi-düştü tartışmalarına konu olan “millî refleks gerekçeli gösteri biçimi”, gündelik olaylar karşısındaki tepkisel duruş değildir. Son yıllarda tartışmalara konu olan bu dışa vurma biçimi, her toplumda mevcut “kendi ülkesine sahip çıkma” duygusunun bir tür tezahürü olarak görülmelidir. Bu duygu gerektiği zaman gösteriye dönüşür, gerekmediği zaman ise pasif bir sahiplik duygusu halinde kabuğuna çekilir. Bir fikir hareketi olarak milliyetçilik, yani içinde bu duygusallığı da barındıran Türk milliyetçiliği bir kısım insanların millet merkezli siyasal tasarımlarıdır ve rasyonel bir siyasal hareket şeklinde varlık kazanmıştır. Bu siyasal hareket, kendi dairesinde yer almayan ama kendisiyle aynı duyarlılığa sahip bireyleri şu veya bu şekilde etkilemiştir.

Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişmesiyle ilgili çok sayıda inceleme yapılmıştır. Hemen hepsi de bu sosyal vakıayı bir yönüyle ele almıştır. Fakat milliyetçiliğin batıda doğuşu oradaki sosyo-ekonomik dönüşümün etkisiyle gerçekleşse de, Türkiye’deki milliyetçiliğin doğuşunda batı toplumlarındaki dinamiklerin aynısı gözlenmez. Genel anlamda milliyetçiliği batı coğrafyasının dinamikleri ile açıklamak, batı dünyası için geçerlidir. Arada bir benzerlik olsa da, Türkiye’de kendine özgü şartların varlığı ve etkisi gözden uzak tutulmamalıdır. Mesela bu bağlamda Türkiye’de milliyetçiliğin niye bir fikir hareketi haline geldiği sorusu, o zamanki toplumsal duruma bakarak cevaplanabilir. Formel olarak genel olan bu akım, kendi içeriğini, doğduğu toplumsal ortamın unsurlarından ve şartlarından, o toplumdaki kültürel öncelikliliklerden alır. Eğer o bilinçsiz biçimde batının etkisinde kalmanın sonucu olsaydı, milliyetçiliğin, millîlik söyleminin yanında, hayli yoğun batıcı içerik de taşıması gerekirdi. Bunu daha iyi anlamak için, Türkçülüğün varolma savaşı sürecinde ortaya çıktığını, 60 sonrası milliyetçilik hareketlerinin de aynı kurgu üzerine yükseldiğini unutmamak gerekir. Vatanın ve milletin varlığının tehlikede olduğu algısı etkili olduğu için, Türkiye’deki milliyetçiliğin, temennilerden başka sosyolojik ve ekonomik tezi olmadı. Onun önceliklilikleri farklıydı.

Batının kendisini ileri ve medeniyetin merkezi olarak görüp modernleşmeyi tüm dünyaya yayma ve onları batılılaştırma çabaları, etki altında kalan ülkelerde savunma amaçlı milliyetçilikler ortaya çıkmıştır ki, buna doğu

tipi milliyetçilik adı da verilebilir (Atasoy 2005:312). Ancak geçen zaman içinde, fikrî olgunlaşma kaydedildikçe, milliyetçiliğin sırf bir savunma mevzii olmaktan bizatihi kendine özgü tezler geliştirmeye yöneldiği görülmektedir.

Milliyetçilik, Türkçülük akımının dönüşüm geçirmesi ve içeriğinin biraz daha genişlemesiyle telaffuz edilmeye başlanmıştır. Türkçülüğün Türk milliyetçiliğine dönüşümü, manevî-kültürel unsurlara daha ağırlıklı vurgu yapılmasıyla gerçekleşmiştir. Bunun özellikle 1960'lı yıllardan sonra ivme kazandığı görülmektedir. Buradaki etkenlerden biri her ne kadar dünyadaki milliyetçi rüzgârlar olarak gösterilse de, milliyetçiliğin gelişmesi asıl gücünü aslında sol hareketlerin ve ideolojilerin ülkeyi Rus emperyalizmine peşkeş çekeceği propagandasından aldı. Yani amaç, ülkeyi ve değerleri korumaktı. Bu yönüyle milliyetçilik, millî/kültürel varoluşun refleksi olarak, yani bir anlamda sivil bir savunma hareketi olarak değerlendirilebilir. Bu yoldaki ilk hareket, 1944 tutuklamalarıdır. Fakat bu tutuklamalara neden olan “karşı çıkış”ın toplumsal temeli olmadığı gibi, bu karşı çıkış bir siyasal proje değil, sadece Türkçülük ideali uğruna, mevcut uygulamalara bir itiraz, bir antikomünist tavidir.

Türkçülük kavramının anlam boyutu, Türkçüler tarafından ısrarla reddedildiği halde, bir etnisite vurgusu olarak algılandı. Bu yüzden Türkçüler ve daha sonraki mirasçıları milliyetçiler ırkçılıkla suçlandı. Onlar da neredeyse her dönem kendilerinin ırkçı olmadıklarını ispatlamaya çalıştılar. Türk milliyetçiliğinin ırkçı olarak algılanmasının nedeni, milliyetçilik kavramının Avrupa merkezli kötü anısıdır. Bilindiği gibi Almanya'daki faşist hareket söylemlerini millet, kültür ve tarih kavramlarına oturtmuş, milliyetçilik kavramını kullanmış ve ırkçı uygulamalarını bu çerçevede meşrulaştırmaya çalışmıştır. Milliyetçiler milliyetçilik adının kavram olarak benzerliğinin içerikteki benzerlik anlamına gelmediğini savunsalar da, özellikle ideolojik karşıtlığın keskinleştiği süreçte, ırkçılık suçlaması etkili bir suçlama oldu. Bu nedenle sırf Türk milliyetçiliği değil, tüm milliyetçilikler ırkçılığa eşit görüldü.

Türkiye'ye batılılaşmayla girmiş olan milliyetçilik hareketleri zamanla kendi kültürünü geliştirme ve savunma noktasında batıya karşı belli bir tavır sembolize etmiştir (Atasoy 2005:338). Bütün milliyetçi hareketlerin değişmez programı, siyasi birlik ve kültür birliği yoluyla modern bir cemiyet haline gelme çabasıdır. Milliyetçiliğin asıl hedefi, geniş kitlenin iradesine dayanan bağımsız bir siyasi irade ve bu siyasi birlik içinde millî bir kültür meydana getirmektir. Milliyetçilerin programının siyasi rejimle ilgili tarafı kadar millî kültürle ilgili hedefleri de ona tamamen halka dayanan bir modern cereyan karakteri vermektedir (Güngör 1995:23). Kendini tanımlayışına göre milliyetçilik, Türk milletinin menfaatini önceleyen, onu hür ve bağımsız, kendi değerleri ile mevcut kılma idealini esas alan bir bakış açısı, bir dünya görüşüdür. Bu yönüyle o, halk ile aydınının bütünleşmesi gerektiğini savunur. Erol Güngör'e göre halk

kültürüyle aydın kültürü ayrı daireler teşkil edecek yerde birbirinin uzantısı halinde olmalıdır. Ancak Türkiye’de halk kültürü ile aydın kültürü tamamen kopuktur. Halka göre aydın kibirli, menfaatçi, yabancı taklitçisi, maneviyat düşmanı, aydına göre halk cahil, hurafeci, dar görüşlü bir kitledir. Milliyetçilik millî kültür bütünlüğü üzerine yükselen siyasal bütünlük kurmaktır. Bu kopukluk tablosu ise siyasal bütünlüğü sarsacak niteliktedir. Oysa her iki grup aynı kaynaktan beslenmelidir. Böylece ahenk kurulabilir. Osmanlı bu ahengin en güzel örneğidir (Güngör 1995:28-29). Fakat hangi dönem Osmanlısı? İşte bu soru, Türk milliyetçileri arasında zaman zaman tartışmalara neden olduysa da, bu konuda net bir görüş ortaya çıkmadı ve tartışmalar tarih romantizmi esintisi arasında kayboldu

Yeni milliyetçilik Osmanlı’yı aydın-halk ahenginin en güzel örneği, hatta daha sonraki yıllarda da nizam-ı alem davasının en büyük temsilcisi olarak algıladığı halde, ilk nesil Türkçüler reddi miras tavrı içindeydi. Osmanlı’yı okuyuş biçimi farklılığı, yapısal bir dönüşüme işaret etmektedir. Yeni milliyetçiliğin bu tezleri, tepeden inme aydın tipinin ve dayatmacı politikaların terk edilmesi, demokrasiyi, yani siyasal alanda halkın söz sahibi olması gereğini vurgulamaktadır. Türkçülerin demokrasiyle ilgili talepleri yoktu. Oysa ikinci nesil Türkçüler demokrasiyle barışıktır. Milliyetçiliğin yapısal dönüşümünün bir diğer niteliği budur. Başka bir deyişle, Osmanlı devletindeki siyasal yapı asla onaylanmaz. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu’nda siyaset halkın dışındaydı. Cumhuriyet, teorisi ve pratiği itibarıyla halkı siyasete dahil etmeyi hedeflediği halde, siyasal alanda tek parti egemenliği, siyasetin saray etrafında dönmesine benzer şekilde, siyasetin tek parti mensupları arasında cereyan etmesiyle, halkın siyasete yaygın biçimde katılımını sağlayamadı. “Osmanlı’nın sahip olduğu kültürel-çoğulcu yapı, içerdiği bütün sivil potansiyel ile birlikte siyasal-kültürel yapıları doğuramamıştır. Buradaki başat engel yine siyasaldır. Milliyetçilik çağında, temsil-sözleşme geleneksizliği, kültürel yapılardaki çökmeyi ve dağılmayı kaçınılmaz hale getirdi ve Türk milliyetçiliği de bu siyasal-toplumsal kimyada ‘iyot gazı’ gibi açığa çıktı.” (Öğün 1995:80). Yani yapısal dönüşüm geçirmesine rağmen, yeni dönem milliyetçiliği yukarıda sayılan nedenlerden dolayı toplumda ve devlet katında yeterli kabul görmedi.

Türkçülerin ve Türk milliyetçilerinin İslam ile ilişkisi gerek laik sistem açısından, gerekse kendi algılayışları bakımından problem oluşturmadı. Aslında onların Osmanlı sosyal düzenini okuma biçimleri, Osmanlı’da İslam’ın kuvvetli çimento teşkil ettiğini görmelerinden destek almaktadır. Türk milliyetçileri dinî değerler konusunda duyarlı oldukları, hatta 1980 darbesine doğru bu duyarlılık zirveye çıktığı halde, onların din algılayışları yeni nesil İslamcılar gibi siyasallaşmadı. Çünkü Türk milliyetçileri -C. Meriç’in deyimiyle- “ülkenin mukaddesleri”ne sarılmaktan kuvvet aldılar. Nitekim hikayesi milliyetçi

olanların büyük kısmının siyasal tercihinde, “kutsalının rencide edilmesine tepki gösterme” vakıası rol oynar.

İlk dönem Türkçülere göre İslamiyet Türklük için önemliydi, çünkü milleti millet yapan unsurlardan biri de din birliğiydi. Türk milliyetçileri de bu anlayışa sadık kaldılar. Onlara göre İslamiyet tarihte Türklüğe asıl formunu veren en önemli unsur olduğu gibi, din o günün toplumunda, “ülkenin mukaddesleri” arasında yer alır. Milletın dinî nitelikli ya da dinin dışında kalan birçok kutsalı mevcuttur; onların hepsine sahip çıkılmalıdır. Din “toplumun en önemli kutsalı” olduğu için onun siyasete alet edilmemesi gerekir. Milleti millet yapan bu ortak değer, tıpkı bayrak veya vatan gibi siyasal kurguların da üstünde tutulmalıdır.

Bu anlayışları dolayısıyla milliyetçiler sol ideoloji taraftarlarınca “Türk-İslam sentezeisi” diye adlandırılmışlardır. Ancak milliyetçilerin laiklik tartışmalarına itibar etmeyip bu tartışmaların dışında kalmalarının nedeni, işte bu bakış açısı; yani tartışan tarafların her ikisinin düşüncelerinden de uzak durarak, katı laikçi uygulamaların dine zarar verdiğini, laiklik karşıtı siyasal İslamcı çıkışların ise hem devletin varlığına hem de milliyet gerçeğine aykırı olduğunu düşünmeleridir. Zira hukuki bir sistem olarak laik devlet düzeni milliyetçilerin din algılayışıyla çelişmediği için, onlar bu konuda bir düşünce üretmeyi gerekli görmemiş olabilirler.

Özellikle 70-80 arası yaşanan toplumsal cinnet yıllarında zaten milliyetçilerin önceliklilikleri “tehlkede olan vatana” ve “milletin tahrif edilen değerlerine” sahip çıkmak şeklinde teşekkül etmiştir. Bu çatışma ortamında, temel tezleri kültürel olduğu halde, onların söylemlerinde kültür pek öne çıkamamış, daha doğrusu kültür geç kalmış bir sahiplik nesnesi haline gelmiştir. Laiklik sorununda taraf olmamalarının bir diğer nedeni de bu önceliklilik teşekkülü olabilir.

1960 sonrası sürece genel olarak bakınca, milliyetçiliğin tamamen siyasal bir akım karakteri kazandığı, dar alanda popülerleşip ideolojileştiği görülmektedir. Ancak milliyetçilik toplumda millî meselelere karşı duyarlılığın artmasına, bu çizgide güçlü bir bilinç oluşumuna da hizmet etti. Özellikle 70’li yıllarda milliyetçilere, “varlığı tehlikeye düşen ülkeyi kurtarma” misyonu yüklendi ya da onlar bu misyonu üstlendiler. Fakat 1980 darbesiyle hem onlar hem de diğer siyasal gruplar saf dışı edildi. Bu tablo, milliyetçilerin kendileriyle ve hedefleriyle hesaplaşmasına yol açıtıysa da, felsefî-fikrî üretim olarak dışarı yansımada; daha çok sözlü iletişim boyutunda ve politik söylemlerin satır aralarında mevcudiyetini sürdürdü. Bu muhakeme bir anlamda ‘girişim’ olarak kaldı.

4. Doğası muhalif: Sol akımlar

Sol akımları 1960 öncesi, 60-80 arası ve 1980 sonrası olmak üzere üç dönemde inceleyebiliriz. Cumhuriyet dönemindeki siyasal fikirler ve hareketler içinde belki en renkli geçmişe sahip akımlar sol akımlardır. Her ne kadar Avrupa’da aynı adla anılan akımlarla pek benzerlik taşımasa da, muhalif doğası ve birtakım söylemlerin ortaklığı dolayısıyla, Marksist çizgideki akımları sol akımlar olarak adlandırabiliriz.

İlk sol akımları Osmanlı’nın son döneminde görmekteyiz. Fakat o yıllarda yaşamış efsaneleştirilen isimler genellikle Sovyetler Birliği’nin güdümünde ya da onunla bağlantılı oldular. Sonraki yıllarda millî sol girişimleri görülsa de başarılı olamadı. Sol, asıl formunu 1960 yılından sonra kazandı.

Batı emperyalizmine karşı çıkış, zamanla sadece Amerikan emperyalizmi karşıtlığına dönüşünce, bu durum solun, soğuk savaşın iki düşman cephesinden Sovyetler Birliği tarafına yakın durması sonucunu doğurdu. Solda Rus siyasal sistemi ve coğrafyasına karşı belli belirsiz bir sempati sezildi ya da karşıtlarınca hep bu tema işlendi. Aslında sol, çizgisini net biçimde belli edemediği için, Sovyet emperyalizmi karşısında yönsüz kaldı. Ancak millî bir sol ideali de her sol entelektüelin özlemi oldu.

Sol ideolojilerin kaynağı olan Marksizm kapitalist toplumlardaki ezilen sınıfların trajedisine çözüm olarak, sömürü karşıtlığı şeklinde ortaya çıkmıştı. Sömürü kavramının sınırları daha sonra uluslar arası boyuta taşındı ve her türden emperyalizme karşı bir direniş ideolojisi halini aldı. Sol Türkiye’de de aynı söylemi dile getirdi ve aynı ideali sergiledi. Fakat onun, kapitalist ülkelerdeki gibi dayanabileceği geniş bir emekçi kitlesi yoktu. Sol bu durumda kendi halkına dayanmak ve onun yanında yer alarak her türden zulme karşı çıkmak yerine, kendini onaylamayan her fikre veya kitleye karşı çıktı. Aslında Türk solu toplumu millî bir perspektiften okuyamadı. Solun Türkiye’de yükselişi, mukaddeslere düşmanlık üzerinden oldu.

Türk solu özellikle kadro hareketi ile sol karakterli bir ideoloji oluşturmaya çalışmış, antiemperyalizm veya Batı karşıtlığı ile din, gelenek, Osmanlı karşıtlığı ya da reddi miras kategorileri üzerinden politik söylem geliştirmiştir. Reddi miras söylemi Osmanlı dünyasının tümünün, ekonomiden kültüre inançtan sosyal hayata kadar gerilik olarak tasvir edilir ve yeni toplumsal politik düzenin inşası için bu reddiyenin zorunlu olduğu algılanır (Yıldırım 2005: 258-261). Kadro hareketinin yeni toplum ideali amaçlı ve Osmanlı’ya ilişkin reddi miras eğilimi, 60 sonrasında kendi toplumunun mukaddeslerine reddi miras olarak kendini gösterdi. Bu da bir yandan karşıt fikir olarak milliyetçiliğe, tezlerini gerekçelendirmek için zemin teşkil etti; diğer yandan da solun halk ile kopması sonucunu doğurdu. İdeolojik mücadelenin

ilerleyen sürecinde sol, Marks'ın “dünyayı değiştirme” teklifini, müesses nizamı, devlete egemen olarak siyasal sistemi değiştirme gereği olarak algıladı.

Solun yükseliş dönemlerinde egemen tema bağımsızlık söylemi ve özgürlükçü taleplerdi; bu yönüyle sol, enternasyonal bir başkaldırı halkası olarak ortaya çıktı. Ulusal kimlik ve bütünlüğü hesaba katmayan “halkların özgürlüğü” söylemi, bir dönem sol akımların temel tezlerinden birini ifade etti. Ancak bu tez, solun her türlü yıkıcı akımın barınağı olmasının zeminini hazırladı. Bugün toplumu kemiren her türden faaliyetlerin başındakilerin büyük bir kısmının, mesela televizyon yayıncılığı ve sanat-edebiyat faaliyetlerinde başrolü oynayanların, artık bağlantıyı kopardıkları sol geçmişe sahip olanlardan müteşekkil olması tesadüf değildir.

Özetle ifade etmek gerekirse, sol, düzen karşıtı, muhalif tavrıyla karakterize olur. Ama solun muhalefet objesi zaman içinde farklılaşmıştır. Onlar önce kapitalist sömürü düzeni olarak adlandırdıkları siyasal düzene, bu arada getirmek istedikleri yeni düzenin yerleşeceği toplumsal-kültürel dünyaya, sonra da batıcı tezlere muhalefet ettiler. Bu bakımdan sol, değişken görüntülü bir tablo çizdi. Siyasal sistem, dünya konjunktürü ve din karşısındaki sol tutumlar, hep farklı oldu. Bu çerçevede, fanatik sol, demokrat/liberal sol, ulusalcı sol ve enternasyonalci sol olmak üzere, birçok sol düşünce tipi ortaya çıktı. Günümüzde ise sol anlayışların değişik renkleri, din ile ilişki kurma biçiminde kendini göstermektedir. Ortak tavır dindışı ya da dine uzak olmaktır. Ama özgürlükçü sol “öteki”nin dinî tercihiine saygı içeren bir tavır benimserken, fanatik solun tavrında din karşıtlığı öne çıkmaktadır.

5. Şemanın sıfır noktası: Atatürkçülük

Üzerinde en çok yazı yazılan ve en çok yorumlanan fikir akımlarından biri de Atatürkçülüktür. Atatürk'ün devrimlerini sürdürmeyi ve toplumsal yapıyı bu devrimler ışığında belirlemeyi hedefleyen Atatürkçülük, bazen Kemalizm olarak da adlandırdı. Bu adlandırmada onu ideoloji olarak yorumlayanlar Kemalizmi, ideoloji değil de bir üst-dünya görüşü olarak yorumlayanlar Atatürkçülük adını kullandılar.

1890-1914 yılları arasını aydınlanma çağı olarak niteleyen ve Atatürkçü düşüncenin kaynağı olarak bu yılları gösteren bazı tarihçilere göre, Atatürk birçok fikrini bu kaynaktan alıp uygulamaya çalışmıştır (İnalçık 2004:98-99). Fakat Atatürkçülük sadece Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında yapılan devrimlerle ve atılan adımlarla sınırlı görülmemiş, onun aynı zamanda bir zihniyet olduğu ifade edilmiştir. Bu zihniyet içeriği ise farklı aydınlar tarafından farklı şekilde tasvir edilmektedir.

Falih Rıfki'nın tanımladığı Atatürkçülük en başta millî egemenlik, antiemperyalizm, Türkçülük ve laiklik esaslarına oturtulurken, Velidedeoğlu Atatürkçülüğü, onun temel ilkelerini donmuş kalıplar olmaktan kurtarmak gerektiğini vurgular ve devrimcilik ilkesini öne alır. Devrimcilik toplumu ileriye götüren bir prensiptir. Atatürk'ün ölümünden çeyrek yüzyıl sonra meydana çıkan yeni koşullar karşısında devrimcilik toplumsal sorunları ele almalıdır. Atatürkçülüğün özü ileriye, daima ileriye, aydınlığa ve refaha doğru götürmektir. Toplumda fakirliği giderecek önlemler almak, zayıfı kuvvetliye ezdirmemek devrimciliğin amacıdır. Buna çıkarıcılar ve sömürücülerle mücadele etmeyi de eklemek gerekir (İnalcık 2004:106).

Atatürkçülüğün dogma haline getirilmesine karşı çıkanlar arasında Velidedeoğlu, Ecevit ve Heper'i gösteren İnalcık'a göre, Şerif Mardin'in bir ütopya, bir toplum haritası olarak tanımladığı batılılaşma tasarısı Mustafa Kemal'in karizmatik kişiliğiyle hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Heper'in yorumlarından hareketle İnalcık, Atatürk'ün millî irade, popülizm ve devletçilik biçiminde ifadesini bulan değerleri, devlet kontrolünde bir eğitim programıyla yetiştirdiği aydın-bürokrat gruba emanet ettiğini ve onların eliyle gerçekleştirmek istediğini ifade eder (İnalcık 2004:117).

Atatürkçülüğü batıcı bir perspektiften okuyan İnalcık'a göre “dünya görüşünde değişiklik, topyekûn değişme; işte bu kelimelerde Atatürk'ün radikal devrimci modernleşme fikri ifadesini bulmaktadır. Amaç Türk toplum düzenini, sosyal ilişkileri, maddi ve manevi medeniyeti Batı medeniyeti tipine çevirmek, radikal bir sosyal değişimi, inkılabı gerçekleştirmektir. Modernleşme Atatürk tarafından asrileşme, muasır medeniyet seviyesine erişme veya batılılaşma terimleriyle ifade edilmiştir.” (İnalcık 2004:101). Bazı fikir insanlarına göre de Atatürkçülüğü “modernleştirici milliyetçilik” veya “millî bir çağdaşlaşma ideolojisi” olarak özetleyen bilim adamları önemli bir gerçeğe parmak basmışlardır (Feyzioğlu 1987:60). Onlara göre Atatürkçülük yerli bir fikir sistemidir ve diğer tüm fikirlerin tezlerini kuşatıcı bir içeriğe sahiptir. Mesela milliyetçilikten söz ediliyorsa, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını temel kabul etmek gerekir. “Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı akılcı, çağdaş, medeni, ileriye dönük, demokratik, toplayıcı, birleştirici, yüceltici, insani ve barışçıdır. Böyle bir milliyetçilik anlayışı milliyetçilikle taban tabana zıt olan komünizmle yan yana gelemeyeceği gibi, ırkçılıkla, totaliter faşizmle, şovenizmle, teokratik düzen savunuculuğuyla da bağdaşmaz.” (Feyzioğlu 1987:44).

Atatürkçülük bazılarınca resmi ideoloji olarak görüldü, bazı aydınlar ise resmi ideoloji iddiasına itiraz ettiler. Ancak yapısal niteliği nasıl tanımlanırsa tanımlansın, Atatürkçülük kamu otoritesine dayanan bir fikir oldu. Bu yüzden de herkes önce Atatürkçü, sonra kendi fikrinin mensubu olma yolunu seçti. Atatürk'ün çizdiği yol denildi, herkes kendi çizdiği yolu Atatürkçülükle meşrulaştırdı. Atatürk'ün yolunda olmak denildi, fakat bu “yolda olmaklık”ın

içeriğini herkes kendisi belirledi. 70’li yılların kaos ortamında, Kemalizm veya Atatürkçülük çatışan grupların gündeminde çok fazla yer almadı. Aşırı sol bir dönem açıkça Atatürk karşıtlığı sergiledi ama bu pek yaygın ve uzun süreli olmadı. Ortanın solu diye adlandırılan solun söylemi özünde Atatürkçü vurgu taşımakla beraber, Marksist söylemden etkilendiği zamanlarda bu vurgudan biraz uzaklaştı. Türk milliyetçileri ise Atatürk sevgisini açık veya örtük olarak taşıdılar, ama onların gündeminde özellikle Kemalizm kavramı hiç yer almadı.

70’li yılların toplumsal ve fikrî karmaşa ortamında, resmi otorite Atatürkçülüğe sükûnet limanı, diğer fikirlerin zorunlu barış alanı olma görevi yükledi. 1980 darbesine doğru siyasal söylemlerde artık pek yer verilmeyen Atatürkçülük, ihtilal sonrasında yeniden öne çıkarıldı. Yani ihtilal, herkese bağlılık tazelettirdi. Atatürkçülüğün temel ilkeleri, “konsept” olarak, milli eğitim alanında ders kitaplarının ve konularının ayrılmaz bir unsuru oldu. Fakat aynı zamanda Atatürkçülüğe felsefi bir temel tesis etmek ve fikrî bir derinleşme sağlamak için, 80’li yıllarda entelektüel düzeyde fikir üretimine girildi. Bu süreçte içeriği zenginleştirilen Atatürkçülük batıcı yorumun dışında, “yerli ve milli” bir fikir sistemi olarak tanımlandı.

1990’lı yıllarda Kemalizm’in yeniden eski temalarına döndürüldüğünü, Kemalist temaları ideolojiler sonrası döneme uygun olarak yeniden seferber edildiğini ileri süren bazı siyaset bilimciler, o yıllarda “sağ” veya “sol” Kemalizm’den bahsetmenin imkansız olduğunu, daha monist bir yasal Kemalizm’den söz edilebileceğini ifade etmektedirler (Öğün 1995:108). Bu iddia çok da temelsiz olmamakla beraber, onda dikkatten kaçırılan husus, Kemalizm’in bir parti ideolojisi olarak tanındığı, monist/birci diye tanımlanabilecek olan ve temaları yeni döneme uyarlanan fikrin daha ziyade Atatürkçülük diye adlandırıldığı ve bu ad altında kabul gördüğü vakıasıdır. Atatürkçülük 80’li yılların ortalarından itibaren Türk insanının şartlarından ve kültüründen doğan yerli ve millî bir dünya görüşü olarak takdim edilmekte, Kemalizm kavramı, çağrıştırdığı ideolojik katılık dolayısıyla terk edilmiş görünmektedir.

Atatürkçü düşünce ve düşünüş biçimini anlatan eserlerde, diğer siyasal fikirlerin olumlu nitelikteki tüm tezlerinin zikredildiği görülür. Samimi fikir ve siyaset adamlarınca kaleme alınan ciddi eserlerdeki konu başlıkları bile bunu açıkça göstermektedir: Millî devletlerin doğuşu, Türk milliyetçiliğinin uyanışı, Atatürk ve millî şahlanış, Türk’ün gerçek nitelikleri, Atatürk’ün millet ve milliyetçilik anlayışı, Atatürkçü milliyetçilik ülke ve millet bütünlüğüne önem verir, Atatürkçü Türk milliyetçiliği anlayışı ırkçılığı reddeder, Atatürkçü Türk milliyetçiliği çağdaşlaşmayı amaçlar, medeniyetçidir, Atatürkçü Türk milliyetçiliği laiklik ilkesiyle bağlantılıdır, her türlü mezhep ayrımcılığını reddeder, Atatürkçü milliyetçilik anlayışı sınıf kavgasını reddeder, millî dayanışma ve sosyal adaletten yanadır, Atatürkçü Türk milliyetçiliği vatan

kavramı ile bağlantılıdır ve gerçekçidir, Atatürkçü Türk milliyetçiliği demokrasiye yöneliktir, millet egemenliği ilkesiyle bağlantılıdır, Atatürkçü Türk milliyetçiliği saldırgan değil barışçı ve insancıdır (Feyzioğlu 1987:3-4).

Bu yorumlama ve içerik düzenlemesinin, diğer siyasi fikirlerin tezlerini onların elinden almayı, böylece toplumu “yerli ve millî bir ideoloji etrafından birleştirmeyi” hedeflediği açıktır. Bu içerik genişlemesinden çıkan mantıki sonuç şu olur: Bir fikir adamı siyasi alanın hangi sorunu hakkında fikir beyan ederse, onun Atatürkçü düşünce sisteminde yerini bulabilir. O, başka ideolojilerin söylemlerinden ve tezlerinden konuşacaksa, vakıya yerli ve millî bir açıdan bakmıyor demektir. Aslolan ise bu ülke penceresinden bakmaktır. Diğer bakış açılarının hepsi bir yana bırakılmalıdır...

Atatürkçülük hem toplumda belli bir entelektüel kesimin, hem de devletin dünya görüşünü teşkil etmektedir. Bugün de diğer fikirlerin sosyal-kültürel olguları yorumlayışlarında ve problemlere çözüm önerilerinde, en başta gelen referans noktası, Atatürkçülüktür. Yani koordinat şemasında Atatürkçülük, merkezde yer almaktadır.

6. Konular ve ilişkiler

Bir kültür coğrafyasında mevcut fikirler elbette birbiriyle şu veya bu şekilde ilişkilendirilir. Tasarımların hedefi aynı olduğuna göre, onların her biri bu hedefe ilişkin projeleri dolayısıyla karşıt veya paralel çizgi izleyebilir ve bu da doğal bir durumdur. Tabloyu bir bütün olarak görebilmek için de bu fikirlerin birbiriyle ilişkilerine göz atmak yerinde olacaktır.

Öncelikle ifade edelim; hiç kimse, hiçbir fikir Atatürkçülükle açıkça ters düşmedi. Onların hepsinin üstünde yer alan Atatürkçülük, geniş bir etki alanına sahip oldu ve her fikir kendini onunla bir şekilde ilişkilendirerek konumladı. Herkes kendi dünya görüşünü, tasarladığı toplum ve birey formunu Atatürkçü tasarımlarla sundu. Sadece siyasi İslamcıların, ona, el altından karşıt bir tavır takındıkları görüldü. Ama onlar bile, kendi projelerinde zaman zaman Atatürk’ü ve Atatürkçülüğü referans olarak gösterdiler. Hatta bu süreçte, bölücüler bile, ülkeyi bölme taleplerinin siyasi sistem açısından en büyük engeli Atatürkçülük olduğu halde, Atatürkçülüğe karşıt tavır almadılar; fakat Atatürkçü bir söylem de kullanmadılar. Atatürkçülük, üstlendiği “üst-dünya görüşü” kimliğine uygun olarak, her fikre bir alternatif sundu. Mesela Türk milliyetçiliği kavramına karşı Atatürk milliyetçiliği, sol akımların devrimcilik kavramına karşı Atatürk devrimciligi kavramı öne çıktı.

Türk siyasi hayatındaki etkin fikir akımları 90’lı yıllar sonrası denge arayışı nitelikli bir salınım içinde olmaktan ziyade bir savrulma yaşamaktadır. Bunun en önemli nedeni, soğuk savaşın ortadan kalkması ve küreselleşme

sürecinin egemen olmasıdır. Çünkü bu fikir akımlarının söylemleri uzun yıllar boyunca soğuk savaş döneminin tehdit ve önceliklilik algılamalarına göre şekillenmişti. Dünya siyasetindeki şartlar değişince, her fikir akımı söylemlerini yeniden düzenleme sorununu farklı ölçülerde yaşamaya başladı. Eski karşıtlıklar yerini bazen birlikteliğe bıraktı, bazen de karşıtlıklar nihai hedef noktasında değil başka gerekçelerle varlığını sürdürdü.

Bu yeni süreçte sadece batıcılarla milliyetçilerin düşünce ekseninin kaymadığı görülmektedir. Atatürkçüler ise Atatürkçülüğün batıcı yorumuyla millici yorumu arasında ayrılmış durumdadır. Bu ayrışma hem Atatürkçü entelektüellerde hem de bürokraside gözlemlenmektedir. Ancak bu ayrışmanın gittikçe sertleşen söylem farklılaşmasına yol açtığı da dikkati çekmektedir. Atatürk'ün millici yorumu Kemalizm'e kaymaktadır. Kendisi de gerçekte bir ideoloji olan küreselleşme ve liberalizm bu vasfını perdeleyerek ekonomik ve siyasal kanıtlardan yola çıkıp tüm ideolojileri ezmeye çalışmakta, bu arada bir ideoloji olarak tanımladıkları Kemalizm'e de savaş açmış bulunmaktadır. Devlet eliti ve onların entelektüel dünyadaki müttefikleri bu savrulmayı, Atatürkçülüğü daha fazla öne çıkararak, içeriğini zenginleştirerek dengelemeye çalışmaktadırlar. Bu durum ipleri gittikçe daha fazla gerse de, bu örtülü savaşa rağmen Atatürkçülüğün bir şemsiye, ortak payda olma rolüne kökten bir itiraz açıkça dile getirilmemektedir.

Fikirler arası ilişkilere gelince; siyasal İslamcılığın Atatürkçülük karşıtlığı içten içe sürdü. Onlar Atatürkçülük-din ilişkilerini hep tartışma konusu yaptılar. Laik sistemde dinin ortadan kaldırılmak istendiğini öne süren siyasal İslamcılar bu gerekçeden hareketle mevcut siyasal sisteme karşı çıkmayı sürdürdüler. Ancak onların Cumhuriyet'e mi yoksa sadece laik uygulamalara mı karşı çıktığı hususu netleşmedi. Hatta zaman içinde, geleneksel siyasal İslamcı söylemin öncülüğünü yapan aydınlar ve siyasetçilerin bile laiklik konusunda teorik ve tarihsel bir bilgiye pek sahip olmadıkları, sadece "kişi değil sistem laik olur" tarzında bazı sloganlardan başka kayda değer bir çözümleme yapmadıkları görüldü. Bunu kamuoyu onların itiraflarından okudu. Buna karşılık Atatürkçüler de Atatürk'ün din anlayışı konusunda Atatürk'ün eylem ve düşüncelerinden, yakın dönem tarihinden kanıtlar getirip, onun İslam'a karşıt olmadığını kanıtlamaya çalıştılar. Dine dönüş ya da dinî bilincin kuvvetlenmesi, bazı kesimler tarafından irtica, bazıları tarafından manevî kimliği muhafaza tarzı olarak değerlendirildi. Aslında problem, laikliğin din dışı ya da din karşıtı yorumlanıp bu iki yorumun da Atatürk'e maledilmesinden kaynaklandığı halde, tartışmaların temelini hep Atatürk ve Atatürkçülük yerleştirildi. Bu konudaki tartışmalar felsefi düzeyde yapılmadı. Bu yüzden de laiklik, siyasal sistemde hep bir fay hattı olarak kaldı. Bugünlerde sürmekte olan laiklik tartışmalarında da bunu açıkça görmek mümkündür.

20. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan laiklik merkezli gerilimlerin siyasal İslamcılarının fikir dünyasında, özellikle bu kesimin aydınlarında yeni bir sorgulamaya yol açtığına tanık olmaktayız. Bu aydınların bir kısmı geleneksel söylemleri olan “laik sistem bizi mağdur ediyor” yakınmasını bırakıp gerçek laikliğin ne olduğunu ve İslam’ın laikliğe nasıl baktığını sorgulamaya yöneldiler.

Siyasal İslamcılıkla milliyetçiliğin ilişkisi değişken gerilimli ama genel çizgisi itibarıyla karşıtlık içeren bir manzara arz etti. Milliyetçilerin siyasal İslamcılara karşı oluşu, onların ‘şeriat devleti’ kurma iddialarından ziyade, millet varlığının onlar tarafından reddedilmesine dayanmaktadır. Milliyetçilerin, siyasal İslamcılarının bu ideallerini gerçekleştirebileceğine inanmadıkları ve bunu pek ciddiye almadıkları görülmektedir. Siyasal İslamcılar İslam dininin evrenselliğini, sosyolojik bir vakıa olarak millet gerçekliğini yok sayma ve işe millet gerçekliğini reddederek başlama olarak yorumladılar; millet varlığını temele alan milliyetçilerin de ırkçı bir yaklaşıma sahip olduğunu iddia ettiler. Milliyetçilerin bilfiil temele yerleştirdikleri “millet” kavramının baştan yok sayılması, milliyetçilik fikrinin temelini yok sayma anlamına gelmekteydi. Diğer taraftan milliyetçiler, siyasal İslamcılarının bu din yorumunun yanlış olduğunu, İslam dininin bir İslam milleti oluşturmayı emretmediğini, millete aidiyetle İslam dinine ait olmanın çelişmediğini; kendilerinin de ırkî üstünlük esasını benimsemediklerini ifade ettiler. Yani aynı dine belli bir değer atfedenler, yorum farkından dolayı karşıt oldular. Bu karşıtlık, bu fikirlerin mensupları tarafından, karşıdakini keşfetme anlamında, derinlemesine tartışılmadı.

Sol eğilimlerde din dışı bir anlayış egemen olmasına rağmen, siyasal İslamcılarla sol akımların çatışmasına, en azından yakın dönemdeki laiklik tartışmalarına kadar pek rastlanmadı. Yaşanan tartışmalar ise karşıt fikirlerin kavgasına benzer şekilde gerilim yoğunluğu ortaya çıkmadı. Sol entelektüellerle siyasal İslamcılar hep aynı kanıtları, demokrasi ve din ve vicdan özgürlüğü kavramlarını kullandırlarsa da, herhangi bir uzlaşmaya ulaşamadı. Aynı şekilde siyasal İslamcılarla batıcılar her ne kadar tam karşıt fikirlere sahip olsalar da, onlar arasında kapsamlı fikir mücadeleleri pek görülmedi. Karşıtlık sadece söylem düzeyinde kaldı. Siyasal İslamcılarının en yoğun karşıtlık sergilediği fikir akımı, milliyetçilik oldu. Bu noktada şunu ifade etmek gerekir: İlk başlarda, Türkçülükle imparatorluğun birlik formu olarak düşünülen İslamcılık arasında bu anlamda bir karşıtlık pek söz konusu olmadı. O yıllarda bu iki akımın sadece iki farklı kurtuluş yolu olarak görüldüğünü ifade etmek yanlış olmayacaktır.

İkinci nesil milliyetçileri sol “Türk-İslam sentezcisi” olarak tanımladı. Zamanla bu tanım milliyetçiliğin tüm tarihi için de geçerli sayıldı. Halbuki ilk Türkçülerin din ilişkisi bu kavramla anlatılamazdı. Türk-İslam sentezi kavramı, milliyetçiliğin “ülke mukaddeslerine sarılma” olarak gelişmeye başladığı

yıllarda, özellikle 70'li yıllar sonrasında Türk ve İslam vurgusunun yoğunlaştığı süreçte, din motifini -deyim yerindeyse tamamen- iptal eden entelektüellerin oluşturduğu fikir atmosferinde, bu entelektüeller tarafından Türk milliyetçilerini tanımlamak için telaffuz edilen, o dönemin milliyetçi fikir insanlarından S. Ahmet Arvasi öncülüğünde kısmen kabul gören bir kavramdı. O yılların fikir boşluğunda yaygınmiş gibi görünse de, yakından bakınca sanıldığı kadar yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. 1980 sonrası ise sentezin iki farklı unsur arasında olabileceği, Türklükle İslamiyet'in zaten tarihsel olarak iç içe oluşu ve kaynaşmışlığı dolayısıyla "sonradan reaksiyona girme" anlamında böyle bir sentezden söz edilemeyeceği düşüncesi telaffuz edilmeye başlanmış, daha sonraları neredeyse hiç kullanılmamıştır. "Türkçülerin önemli bir çoğunluğu ... özenle din-milliyetçilik çatışmaması yaratmamaya, yani milliyetçiliğe jakoben anlam yüklememeye çalışmışlar..." (Öğün 1995:181). yargısı, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı ilk dönemdeki Türkçüler için doğru olmakla beraber, bu satırların devamında yer alan "...şu ya da bu derecede sentez işinin içinde yer almışlardır. Milliyetçilik ile İslam arasında kurulmaya çalışılan köprü, bir anlamda ideolojik belirsizliği ifade eder. Modernist İslamcılık ile İslamî inancı kavmiyetçi perspektifte kullanan ve kendilerine Türkçü denilen grup arasında örtük bir ittifak mevcuttur." yargısına tam olarak katılmak mümkün görünmemektedir. Çünkü Osmanlı dönemindeki fikir hareketlerinin neredeyse tamamı sentezci, daha doğrusu eklektiktir. Fakat ikinci nesil Türkçüler sentez vakıasına hiç de yakın durmazlar. Milliyetçilik ile İslam arasında köprü kurulması iddiasına gelince, bunun da ideolojik belirsizlik olarak değil, milliyetçiliğin yapısal dönüşümü olarak okunması daha mantıklı gibi görünmektedir. Bunu temellendirmek için Türkçülüğün İslam'ı dışlayıcı nitelikte ve bir ideoloji formunda doğmadığını zikretmek yeterlidir. Örtük ittifaka gelince; gaye imparatorluğu kurtarmak olduğundan, ilk nesil Türkçüler ve İslamcılar tamamen aynı amacı taşıdığı ve yakın duyarlılıklara sahip olduğu, bir de iç siyasete ilişkin tasarımlar ortaya koymadıkları için, doğal olarak çatışma olmamış, hatta yakınlaşma bile vuku bulmuştur. Ama bu iki akımın ikinci evresi için aynı şey söylenemez.

Milliyetçilerin kendi içlerinde milliyetçilikle İslam'ı uzlaştırma sorunu yaşamadıkları görülmektedir. Milliyet niteliklerine ve bu nitelikleri taşıyan tarihsel toplumsal dünyaya duyulan sevgi olarak tanımlanan milliyetçilik, dinî ve dindışı kutsallara saygı ve bağlılık duymayı önceler. Bu yüzden Türk milliyetçileri radikal bir dindışı söylem geliştiren Kemalizm ile yakınlık kurmadılar, ama millî bir kahraman, devletin kurucusu olarak gördükleri Atatürk'e ve onun fikirlerine muhalif olmadılar. Tezlerini zaman zaman Atatürkçülüğe dayandırdılar; ama temelde Atatürk'ü Türk tarihinin en büyük şahsiyetleri arasında kabul edip Türk milletinin önderi olarak tanımladılar ve Atatürk'ün de bir Türk milliyetçisi olduğu görüşünü dile getirdiler.

Milliyetçilik hareketinin önde gelen fikir insanlarından Erol Güngör 70'li yılların ortalarında kaleme aldığı bir eserinde, ülkedeki sağ ve sol terimlerinin gelişmiş ülkelerdeki gibi organize anlam kazanmadığını, o noktada da Atatürkçülük adı verilen yeni bir ideoloji denemesinin ortaya çıktığını ifade eder. Ona göre fikrî, siyasî veya felsefî bir sistem veya ekol olmayan Atatürkçülük adı altında hemen herkes kendine göre iyi ve doğru bildiği şeyleri ortaya sürmektedir. Ancak bunlara bakarak Atatürkçülüğün manasız bir gayretten ibaret sayılamayacağını; Atatürkçülüğün, elli yıllık genç cumhuriyetin yaşama çabasını temsil ettiğini söyler. Solun ölüm denemesi olması, sağın da başka konularda birtakım endişeler yaratması Türk devletine şimdilik tek çıkar yol olarak Atatürk milliyetçiliğini bırakmıştır. Türk milliyetçiliği henüz tüm unsurlarıyla işlenip geliştirilebilmiş değildir. Atatürkçülükten amaç, ideolojik aşırılıklara engel olmak ve çoğulcu demokrasinin ayakta kalmasını sağlamaktır; Atatürkçülük siyasi bir tedbirden ibarettir. Kemalizm ise bir partinin siyasi programıdır ve Atatürkçülükten farklıdır (Güngör 1995:19).

Türk milliyetçilerinin bu çerçevedeki görüşlerinin o yıllardan bugüne kadar değişmediği görülmektedir. Atatürkçüler ise Türk milliyetçiliği kavramı yerine “Atatürk Milliyetçiliği” kavramını kullanarak, milliyetçilerle mesafeli oldukları mesajını verdiler. Bu bakımdan, milliyetçilikle Atatürk'ün değil ama Atatürkçülüğün ilişkisi hep belirsiz kaldı ve bu ilişki üzerinde entelektüel düzeyde bir tartışma yapılmadı. 90'lı yıllarda ise ulusalcı-milliyetçi ayrımının yapıldığı gözlemlendi. Ögün'e göre Türkiye'deki ulusalcı-milliyetçi ayrımı, ırk, kültür ve tarih temelli olmayan İngiliz ve Fransız tipi milliyetçilik ile tarih, ırk ve kültür gibi kavramları temele alan Alman tipi milliyetçilik çerçevesine oturur. Liberal-demokratik Batı'nın değerlerine bağlı Kemalist ve sosyal demokrat ulusçuluk, kendini, kerhen Kemalist muhafazakar milliyetçilikten bu tasnife göre ayırmaktadır (Ögün 1995:131).

Türk milliyetçiliği ile batıcılığa gelince; milliyetçiler devlet ve milletin kurulu düzenini savunduğu için, özellikle karmaşa döneminde batıcıların doğal müttefiki olarak kabul edildiler. Ama aslında böyle bir müttefiklik hiç olmadı. Türkçüler kurtuluş yolu olarak batı medeniyeti çevresine dahil olmanın imkanını ve gerekliliğini kabul ettikleri için, batı dünyasına topyekûn sırtını dönme taraftarı olmadılar. Ziya Gökalp'in “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” şeklindeki üçlemesi, özünde kültürel özdeşliğe onay vermeyen bir barış çubuğu gibi düşünülmelidir. Bu tez Türk milliyetçileri arasında uzun yıllar derinlemesine tartışılmamış, çağdaşlaşma ile milli kültür dünyasının muhafaza edilmesinin çelişip çelişmediği veya bu çerçevede, çağdaşlaşmanın kültür üzerindeki etkisinin ne olacağı sorusuna girilmemiştir. Bu, milliyetçiliğin batıcılık karşısında ikilem yaşıyor gibi görünmesine, özellikle 1980 öncesi yıllarda onlar arasında doğal bir işbirliği olduğu yorumlarına neden olmuştur. Ancak milliyetçiliğin bir fikir sistemi halini almaya başladığı yıllardan itibaren,

bu soru tartışılmaya başlanmış ve batıcılık karşıtı bir tavır gelişmeye başlamıştır.

Güngör'e göre her millet farklı iç bünyeye sahiptir. Bir millet başka milletin tıpkısı haline getirilemez. Mesela aynı dine mensup Türkler, Araplar, Pakistanlılar aynı medeniyet dairesine sahip oldukları halde, hiçbirinin Müslümanlığı diğerlerinin aynısı değildir. Batıcılar Avrupa'daki belli bir ülke kültürünü egemen kılmak istiyorlarsa, bu, sosyal gerçeğe uymayan bir ütopyadır. Tek bir Avrupa kültürü yoktur, Batı medeniyeti içinde farklı ülkelerin kültürleri vardır (Güngör 1995:101-102). 20. yüzyılın ikinci yarısındaki bilgi ve tecrübeye dayanarak eski Avrupacıların modernleşme tekliflerini yanlış bulduklarını ifade eden Güngör, batılıların hukuki ve sosyal bünyesini kopya etmenin hiçbir faydası olmayacağı kanaatinde (Güngör 1995:95).

Türk milliyetçiliği ile batıcılık arasında, önceleri mutedil düzeyde varlık kazanan karşıtlık, küreselleşme sürecinde keskinleşmiştir. Atasoy'a göre 20. yüzyılın milliyetçiliği daha çok emperyalist baskılara karşı bir direnç olarak savunma psikolojisi üzerine inşa olmuştur. Oysa küreselleşme karşısında milliyetçilik saldırı milliyetçiliği, topla tüfekle değil kaliteyle, ürünle ve kültürle dışa dönük ataklık anlamında bir milliyetçilik haline dönüşmeyi gerektirmektedir (Atasoy 2005:395). Zira küreselleşme tüm sosyal-kültürel yapıları ezip dönüştüren bir etki ortamı oluşturmuştur. Bu keskinleşmeyi teşvik eden diğer faktör de AB sürecidir. Batıcılık karşısında milliyetçilerin duruşu, batılıların Türkiye'yi bölücü tavır sergilemeleriyle kesin karşıtlığa dönüşür. Bu itirazda kültür emperyalizmine vurgu yapılırsa da, batının kültürel etkisine karşı bir seçenek sunulamadı ve çözüm önerileri dilek-temenni kipinde oldu

Geniş çerçeveden bakılınca, batıcıların milliyetçilik dışındaki tüm fikir akımlarıyla işbirliği yaptıkları, aslında her fikir grubunu kullandıkları görülmektedir. Ekonomik gücü ellerinde tuttukları için, batıcılar, pek telaffuz etmemiş olsalar da, kendilerini diğer fikirlerin üzerinde gördüler. Geçen zaman zarfında batıcılık, ekonomik güç ve dış etkenler dolayısıyla diğer fikir sistemleri üzerinde belli bir etkiye sahip oldu. Geçmişte en az etkiledikleri siyasal İslamcılar ise, yakın tarihimizdeki 28 Şubat ortamında, demokrasi söylemiyle kendi düşünce çevrelerine dahil ettiler. O güne kadar siyasal İslamcılığın literatüründe demokrasi ve özgürlük kavramları hiç yer almamıştı.

Milliyetçilikle sol akımların ilişkisinde ise farklı bir çizgi karşımıza çıkmaktadır. 1960'lı ve 70'li yıllarda birbirini "hain" olarak gören bu iki grup, 80'li yıllardan sonra, kimsenin hain olmadığını anladı; bölücü terörün birlik ve bütünlüğü tehdit eder hale gelmesiyle, ülke menfaati noktasında büyük ölçüde uzlaştı. Özellikle ulusalcı solun ülke menfaatleri konusundaki hassasiyetleri ve söylemleriyle milliyetçilerin hassasiyetleri arasında neredeyse hiç fark kalmadı.

Sol düşüncelerle milliyetçilik arasında dinî nitelikli manevî değerler konusunda önemli bir dünya görüşü farkı olduğu halde, bu konu üzerinde onlar arasında herhangi bir tartışmanın yapılmadığı görülmektedir.

Cemil Meriç'e göre 60'lı yıllardan sonra setlerin yıkılmasıyla bulanık bir sel gibi akan izmler halkın sesini yükseltmesini sağladı. Marksizm, batının değerlerine sadık kalan seçkinlere karşı bir tiksinti duyulmasına yol açtı. Her ne kadar yeni kuşaklar ülkenin mukaddeslerine sarılanlar ve sosyalizme gönül verenler olarak ikiye ayrılırsalar da, dışarıdan gelen tüm ideolojiler gibi Marksizm de bir felaket kaynağı olsa da, Türk insanının papağan batıcılıktan gerçek batıcılığa geçişi Marksizm sayesinde olmuştur. Marksizm Avrupa'nın yalancılığına, kapitalizmin sömürüsüne dikkatimizi çekmiş, Batı düşüncesinin dokunulmaz hakikatler bütünü olmadığını göstermiştir (Meriç 1978:34-36). Ancak bu eleştirel tavrına ve yol açtığı kavrayışa rağmen sol, zihniyet alanında batıcı karakteristiğini terk edemedi. Batıcılarla sol aydınların zihniyet çerçevesinde birleştikleri en önemli nokta, seküler yaşama biçimi ve materyalist-pozitivist dünya görüşü oldu. Elbette solun daha çok diyalektik materyalist, batıcıların da pozitivist tezleri dile getirdiği açıktır. Ancak Marks'ın pozitivism karşısında takındığı eleştirel tutumu, "pozitivizmin bir burjuva şarlatanlığı olduğu" yargısını Türk Marksistleri gündemlerine almadılar. Aslında solun batıcı karakterini, "seküler yaşam biçimi" kavramı büyük ölçüde tanımlamaktadır.

Küreselleşme Marksist solu adeta paramparça etti. Ulusalçılık ve sosyal demokrasi ayrışması, Marks'ın sömürülen kitlelerin başkaldırısı ve özgürleşmesi şeklindeki çizgisi ulusalçıların elinde faşist bir karakter kazandı. Sosyal demokrat sol ise kapitalist dünyayla barış imzalamaya can atan, daha doğrusu bu dünya düzenine özde teslim olmuş, ama kısık sesle asli tezlerini dile getiren solu anlatmaktadır.

Türkiye'de modernleşme-demokratikleşme ikilemi yaşandığını iddia eden bazı aydınlar 1923'ten bugüne kadar geçen süre içinde Türkiye'de yukarıdan aşağıya ve devlet merkezli bir tarzda gelişen modernleşme sürecinin, ulus devleti oluşturan bürokrasi, anayasa, yargı, parlamento vb. modern kurumları oluşturmada başarılı olduğunu, küreselleşme sürecinde ise sosyal demokrasi vizyonunun artık ulus-devlet paradigması içinde çözülemeyeceğini iddia etmektedirler. Bu çerçevede devletin dönüştürülmesi, devlet-ekonomi ilişkilerinin demokratik olarak düzenlenmesi ve sosyal adaletin esas olması, hak ve sorumluluğa dayalı vatandaşlık anlayışının, çok kültürlülüğün, kültürel kimliklerin tanınması gerektiği dile getirilmektedir (Keyman 2004:135-141).

21. yüzyılın başlarında, bugün Türk solunun nerede durduğu gerçekten belli değildir. Kısık sesle de olsa telaffuz edilen "Bağımsız Türkiye" sloganının içeriğinde yine ABD karşıtlığı vardır. Ama emperyalizmin yeni şekli

küreselleşme olduğu halde, marjinal gruplar dışında, sol, küreselciliğe kitlesel olarak keskin bir karşı duruş sergilememektedir. Asıl sorun, ‘sol’un neyin yanında yer alarak küreselleşmeye karşı duracağı sorunudur. Artık tek bir sol kalmamıştır. Entelektüel sol olarak sosyal demokrat sol, ulusalcı sol olarak faşist bir hareket, kronik muhalif olarak Marksist sol, demokratik sol ve katı laikçi sol olmak üzere, çok parçalı bir sol tablosu doğmuştur.

Sol eğilimlerin “aşırı” ve “mutedil” diye ayrıştığı yıllarda, aşırı sol Atatürkçülük vurgusunu neredeyse terk etmişti. Ama ılımlı sol düşünce, ilk başlarda da, günümüze uzanan süreç içinde de hep Atatürkçülük çizgisini telaffuz etti. Günümüzde de bu durum aynen sürmektedir.

Son olarak da Batıcılıkla Atatürkçülük ilişkisine göz atalım.

Atatürkçülüğe en fazla vurgu yapanlar ise batıcılar oldu. Batıcı söylemlerin ana teması ve temel kavramları olan “çağdaşlık ve modernlik” Atatürk devrimlerinin amacıyla örtüştüğü için, bu kavramlar sırf batıcı içerikle dolduruldu ve bu içerik Atatürkçülüğe maledildi. Batıcılar Atatürkçülüğü kendi çizgilerinde yorumlasalar da, onu millilik ekseninden ayıramadıkları için, onların Atatürkçülükle kurdukları ittifak özellikle küreselleşme sürecinde çatlama eğilimine girdi. Sonuçtan doğru bakılınca, Atatürk’ün yaşadığı dönemdeki etkinlikleriyle uyuşmayan birtakım uygulamalar da hep Atatürkçülüğün gereği olarak tanıtıldı. Atatürkçülük millî kültüre sahipliği esas aldığı halde, batı kültürünün değer yargılarının, modernlik ve dolayısıyla Atatürk’ün idealleri olarak sunulması, bunun en güzel örneğidir. Aynı paradoks, bağımsızlık için de söz konusu oldu. Ulusal bağımsızlık, Atatürk’ün “olmazsa olmaz” idealiydi. Ama bağımsızlığı millettten ve ulus-devletten alıp AB’ne devretmek Atatürkçü düşünce ile açıkça çeliştiği halde, bu egemenlik devrini bugün batıcılar Atatürkçülüğün bir gereği gibi sunmaktadır.

7. Geleceğe kurgusal bakış

Fikir hareketleri batıdaki gibi felsefî geleneğin bir halkası ve felsefî bir arka plana sahip olarak değil, bunalım çağında kurtuluş arayışlarının sonucu, önerilen kurtuluş yolları olarak ortaya çıkmıştır ve hiçbirinin, kendi düşünce dünyamızda kökleşmiş düşünsel temelleri yoktur. Tüm siyasal fikirler - Marks’ın kelimeleriyle ifade etmek gerekirse- “dünyayı değiştirme vaktinin geldiği”ne karar verip onu/Türkiye’yi değiştirmeye yönelmişlerdir. Bu da onların daha ilk baştan ideolojileşmesi anlamına gelmiş ve ideolojileşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu sonucun çatışma doğurması kaçınılmazdı ve 1960 sonrası dönemde buna değişik görünüm altında tanık olundu.

Bu noktada sadece batıcılığın felsefî tezleri varmış gibi görünse de, bu tezler batı kültür ve düşünce coğrafyasından yapılan alıntılardan ibarettir.

Milliyetçilik duygusal ağırlıklı bir tavır alışı çok fazla aşamamıştır. Atatürkçülük ise kendi kültür coğrafyamızdan filizlenen bir düşünce akımı olma iddiası taşımaktadır. Atatürkçülük dışında kalan diğer fikir akımları, ortaya çıkış nedenlerine bağlı olarak, problemlere pratik çareler üretmeye yönelmişlerdir. Atatürkçülük bünyesinde ise teorik yaklaşım girişimleri görülmektedir.

Geniş perspektiften bakıldığında, tüm fikir akımlarının kurulu düzenin devamından yana olduğunu; bu düzenin sürekliliğinin, hepsinin varoluş teminatı haline geldiğini görmekteyiz. Bu yüzden, bu fikirlerin siyasal yansımaları olan partiler iktidara gelseler bile, onların, köklü değişiklik anlamına gelen adımlar atmadıklarını, hareket alanlarının kısıtlılığı dolayısıyla kısa zamanda çıkar sağlama vasıtasına dönüştüklerini; iktidarların değişmesiyle değişen tek şeyin, mevki ve makamları paylaşanlar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle 1980 sonrasında, zenginleşme ortamından hangi yolla olursa olsun pay alma ihtirasının egemen olduğunu yaşayıp görmüş bulunmaktayız.

Bu fikir akımları arasında, sadece Atatürkçülük, batıcılık ve sol akımlar ekonomik projelere sahipti. Uzun yıllar geçerli olan ekonomik sistem, Atatürkçülüğün karma ekonomi anlayışı olmuştur. Batıcılığın projesi, yine batıdan alıntı olan kapitalizmdi. Sol akımlar devletçi bir ekonomik anlayışa sahiptiler. 1980 sonrası kapitalistleşme sürecinde, karma ekonomi anlayışı sessiz sedasız terkedilmiştir. Siyasal İslamcılık ekonomik projesinin olduğu iddiasıyla ortaya çıkmış; ama bu tez ne taraftar bulabilmiş, ne de uygulama almına geçebilmiştir. Başka bir ifadeyle, fikirler arası mücadelede, ekonomik gücü arkasına alan batıcılık galip gelmiş gibi görünmektedir. Bu da bizi, maddî olarak desteklenen ve ekonomik güze sahip olan fikirlerin etki alanını artırdığı sonucuna götürmektedir.

Sosyal-kültürel alanda ise sol akımların belli bir entelektüel ortam oluşturdukları görülmektedir. Fakat bu entelektüel ortam, millî-manevî değerler bakımından problemliliğini muhafaza etmektedir.

Geçmişten bugüne kadarki tezleri ve olup bitenler incelenince, sol akımların adeta hep kriz yaşadıkları; bu çerçevede birtakım olumsuzluklara kaynaklık teşkil ettikleri görülmektedir. Bugün solun, siyasal hassasiyetler açısından, ulusalcı olan-olmayan çizgisinde ayrışması tablosunu yirmi beş-otuz yıl önce görmek mümkün değildi. Milletleşme sürecinde doğal durum, fertlerin millet denilen tarihsel varoluşun bugüne ulaşan mevcudiyetine ve toplumun dünya tasarımına aidiyet hissetmesidir. Bu yüzdendir ki, milletleşmesini tamamlamış toplumlarda, mesela bir Fransız sosyalisti önce Fransız, sonra sosyalist olmuş iken, Türkiye’de, enternasyonalci söylem doğrultusunda, aşırı sol mensupları önce komünist, sonra yine komünist oldular. Millet ve millîlik vurgusuna sol akım mensuplarından yakın zamana kadar pek itibar eden olmadı. Ulusalcı çizgideki sol entelektüeller ise yalnız kaldı. Yani doğal aidiyet,

milliyetçilik-sol kavgasında politik anlaşmazlık konusu yapıldı. Mesela yukarıda ifade edildiği gibi, bir zamanlar sol düşüncenin temel söylemini teşkil eden “halklara özgürlük” sloganında Türkiye’nin bölünmesi kabulü yattığı ve toplumsal duyarlılığı olan sol entelektüeller buna asla katılmadıkları halde, sol, Anadolu coğrafyasını “halklar birlikteliği” olarak gördü. Bu kabul ve enternasyonalci yaklaşım, etnik bölücülüğün sol içinde neşvünema bulmasına yol açtı. Dünyaya bu ülke penceresinden bakan sol entelektüeller, bölücülük tehdit halini aldığı anda durumu kavrayıp ulusalcı çizgi oluşturdular, ama bölücülük artık onların kontrolünden çıkmış oldu.

Aslında benzer durum siyasal İslamcılık için de söz konusudur. Siyasal İslamcılık özellikle Kürtçü etnisitenin sığınağı olmuştur. Siyasal İslamcı cephe, İslam’da millet ve milliyet aidiyetinin reddedildiği, bir İslam milletinin olduğu ve olması gerektiği anlayışıyla, millet ve millî kültür olgusu düşmanlığı yapıldı. Fakat etnikçiler, gerçekten İslamcı çizgi bunu öngördüğü için değil, etnik bölücülüğe güç kazandırmak ve toplumu yıpratmak amacıyla millet karşıtlığı furyasına katıldılar; ama kendi etnik bilinçlerini yaygınlaştırdılar.

Milliyetçilik, 1980 sonrasında, büyük ölçüde siyasal örgütlenme/partileşme yoluyla mevcudiyetini sürdürdü. Milliyetçiler entelektüel bir ortam oluşturamadıkları gibi, adeta tüm fikir üretme yeteneklerini kaybettiler. Onlar sadece etnik bölücülük karşısında apaçık karşıt bir tavır sergilediler ve bu da toplumda destek buldu. Ama onların bir ekonomik projeleri olmadı. Etnik terörün tırmanmasıyla yaygınlaşan bölücülük sorununa karşı birlik-bütünlük ve kardeşlik vurgusu yaptılar; ancak kısmen toplumsal zemine de sirayet eden bölücü bilincin yol açtığı problemler karşısında bir tez de üretmediler. Neredeyse tüm enerjilerini, kendi çizgilerinin ırkçı bir yaklaşım anlamına gelmediğini kanıtlamakla tüketmek zorunda kaldılar. Bir de onlar, aynı kavramsal çerçeve ve tezler etrafında siyaset yapmayı sürdürdüler. Millî-manevî değerler, millî onur, bağımsızlık ve ülke menfaati kavramları önceki yıllarda olduğu gibi 80’li yıllardan sonra da milliyetçi söylemlerin ana teması oldu. Fakat bu kavramlara, pratik çözümlere de kaynaklık teşkil edebilecek derinlemesine bir açılım getiremediler. Bu açıdan bakılınca, milliyetçiliğin henüz aksiyoner, yani tüm dinamikleri kendinden kaynaklanan bir fikir hareketi vasfını kazanmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Çok partili hayata geçtikten sonra gündemdeki yerini şu veya bu şekilde koruyan din ve laiklik konusu, özellikle siyasal İslamcılarının politik arenada bir miktar güç kazanmasıyla, toplumun gündemini tamamen kapladı. Aslında tartışmaların kaynağında, dinin toplumsal ortamdaki yerinin belirlenememesi yatmaktaydı. Cumhuriyet, siyasal otoritenin ilahî alana dayandırılmışlık durumunun iptali ve otoritenin halka, dünyevî/beşerî alana dayandırılması vakıyasıydı. Dolayısıyla yeni sistem, kendini sağlama almak için, dinin etki

alanını doğal olarak sınırlandırmak zorundaydı. Ancak bu sınırlandırma, özellikle 1940'lı yıllarda Kuran okuma ve öğrenmenin bile yasaklanmasına kadar vardı. Bu ise, soy aidiyeti bilincinin yol açacağı kamplaşmaların ortadan kalkmasını ve toplumun tüm kesimlerinin birleşmesini sağlayabilecek en önemli faktörün, dinin güçsüzleşmesine yol açtı. Ulus-devlet, millet bilincine sahip bir topluluk üzerine kurulabilir ve dengeli biçimde ancak böyle bir toplulukla varlığını sürdürebilirdi. Bu bakımdan, millî birlik bilincini yaygınlaştırıp kökleştirecek her türlü vasıtaya başvurulması gerektiği halde, dinin siyasal yorumundan çekinerek onun toplumsal mevkiini daraltmak, bu coğrafyanın milletleşme sürecinde büyük bir çatlama yol açtı. Din ile toplumun zayıflayan bağının yeniden güçlenmesi eğilimi doğunca, bu eğilime el atanlar, “dinî bilinci kuvvetlendirerek herkesi kuşatan manevî bağ” ihdas etmeye değil, “siyasal iktidara taşınma vasıtası” inşa etmeye” yöneldiler. Yani bu tablo, siyasal İslamcılara malzeme sağladı.

Siyasal İslamcılar, Batıcılar, Atatürkçüler ve sol akım mensupları din ve laiklik tartışmalarının baş aktörleri oldular. Bu tartışmalar çok zengin bir düşünce malzemesi oluşturdu. Ama uzun yıllar boyunca, herhangi bir uzlaşma da sağlanamadı.

90'lı yılların ortalarından itibaren yoğun biçimde süren din ve laiklik tartışmalarına bölücü düşünce sahiplerinin hiç katılmaması ilginç bir durum oldu. Halbuki Türkiye'deki siyasal sistem herkesin sistemi; bu sistemin sorunları da herkesin sorunuydu. Belki de bunun nedeni, etnik bölücülerin “bırakınız entelektüeller enerjilerini bu tartışmalarla tüketsinler; biz işimize bakalım” yaklaşımını benimsemeleridir. Gerçi bu tartışmalara milliyetçiler de katılmadı. Bunun nedeni yukarıda belirtilenlere ek olarak, arada kalmışlık da olabilirdi. Belki de onlar, en değerli varlık saydıkları devleti elinde tutan elit ile kendi manevîlik anlayışlarının arasında kaldılar. Milliyetçiler bir yandan dini dışlayan laiklik anlayışına sıcak bakmadılar; diğer yandan ise dinin yerinin ne olması gerektiği konusunda bir fikir ortaya koymadılar. Bu tartışmalara niye müdahil olmadıkları konusunda bizzat milliyetçilerden net bir açıklama pek gelmedi.

Bugün içine düştüğümüz hengâmede, toplumsal dokunun en kuvvetli birleştiricisi olan ve her tür aidiğin üzerinde olan dinin birleştiriciliği söylemi ile siyasal İslam söylemleri birbirine karıştı. Dinin birleştiriciliği, aslî Kürt dokunun dinî duyarlılığı dolayısıyla etkili olabilirdi. Fakat bugün geldiğimiz noktada, Kürtçü etnisitenin sözcüsü konumunda olan insanlarla yeni yetişen bireyler, dindışı ya da en azından dine soğuk duran konumda oldukları için, İslam, bundan çeyrek asır önce üstlenebileceği birleştiriciliği artık zor yerine getirebilecek gibi görünmektedir. Yine bu hengâmede, en temeldeki ortak unsur olan ‘kültür’ün anlam boyutuna ve Türklerle Kürtlerin anlam haritalarındaki özdeşliğe kimse kulak asmadı.

21. yüzyılın başlarında artık sol akımlar fiilen ölmüş, -latife olarak söylemek gerekirse- ölüm ilanını bekler konuma düşmüş; ama entelektüel düzeyde bir dünya görüşü halini almıştır. Kendini artık “sosyal demokrasi” olarak adlandıran solun bütün iddia ve tezleri, adeta laiklik idealine sıkışmış durumdadır. Sosyal demokratlar eğer tarihsel-kültürel değer dünyasıyla barışır ve değer krizini aşabilirlerse, ideolojik çerçeveden ya da sloganlar dünyasından çıkabilen milliyetçilerle birlikte yeni bir entelektüel ruhun inşasında rol oynayabilirler. Milliyetçiler ideolojik çerçevede veya romantik ruh ve sloganlarla iş gördükçe, muhtemelen dar alanda siyaset ile uğraşmayı sürdürecektirler. Zaman zaman ortaya çıkan “millî bütünlüğe kasteden” olaylar karşısında, bir millî refleks olarak kısa süreli yükselişler yaşayabilirler. Ama kendi iddialarını gerçekleştirecek bir teorik çerçeve ve proje üretmedikleri müddetçe, topluma yön verici bir rol üstlenmeleri pek mümkün görünmemektedir. Bu entelektüel ruhun birlikte inşası için, her iki fikrin mensuplarının, kendileriyle hesaplaşmaları gerekir.

Laik sistemde dinin yeri ve konumu hukuki çerçevede ve uzlaşma halinde belirginleştirilmediği müddetçe, siyasal İslamcılık kendine siyasal-sosyal alandaki olgulardan hep bir destek bulacak, ama bu kültür coğrafyasında büyük ölçekli radikal taraftar kitlesine ulaşamayacaktır. Siyasal geçmişi bu grupta olup kendisiyle ve ideolojisiyle hesaplaşmasını tamamlayıp İslam’ın siyasal yorumunun İslam olmadığını, onun iktidar için kullanılan bir şey olduğunu algılayanlar ‘organik aydın’ olmayı seçeceklerdir. Onların millet gerçeğiyle barışmaları, entelektüel dünyayı zenginleştirip derinleştirebilir.

Uzun yıllar sosyal problemlere çözüm yolu ve toplumsal birlik bilincinin temeli olarak görülen Atatürkçülük, bugün etnik bölücülüğün geldiği çizgi ve kazandığı ivme karşısında, Kürt etnisitesi taraftarlarını durduracak bir fikir olma fonksiyonunu kaybetmiştir. Bunda en büyük pay, siyasal İslamcılarla küreselci ve batıcı entelektüellerindir. Yani küreselci kapitalizmi arkasına alarak -deyim yerindeyse- zafer kazanmış olan batıcılık, başta Atatürkçülük olmak üzere, mevcut fikir sistemlerinin hepsine karşı örtülü bir savaş ilan etmiş gibi görünmektedir. Atatürkçülüğün en büyük düşmanı, gelecekte siyasal İslamcılıktan ziyade batıcılık olacak gibi görünmektedir. Türkiye’deki batıcılar, henüz yüksek sesle dile getiremeseler de, AB çevrelerinden yükselen Atatürkçülük karşıtı sesler karşısında kayıtsız kalmakta, Atatürkçülüğü savunmaya yönelmemektedirler. AB çevreleri ve Türkiye’deki batıcılar demokraside askerî vesayet olamayacağı gerekçesiyle, askerinin sistem üzerindeki ağırlığının temeli olarak gördükleri Atatürkçülüğe tavır almaktadırlar. AB çevreleri Atatürkçülüğün egemenliğini demokratikleşmenin önündeki engel olarak gördüklerini dile getirirlerse de, bu yargılarındaki içtenliğe inanmak pek mantıklı görünmemektedir. Batı, Atatürkçülük konusundaki bürokratik hassasiyeti bir zaaf noktası olarak algılamakta ve onu, Türkiye’yi sıkıştırmakta

kullanmaktadır. AB sürecinde asker ve sivil bürokrasi ile batıların talepleri arasında bir gerilimin bu yüzden oluştuğu anlaşılmaktadır. Halbuki Türkiye'deki elitler, yarım asırdır batılılaşma idealini seslendirmekte ve bunu Atatürkçülüğün gereği olarak sunmaktaydılar.

Özellikle batı, Atatürkçülüğü millî birliğin ruhu olarak teşhis ettiği için ona karşı itirazlarını yükseltmektedir. Bu yükselen sesler şimdilik sussalar da, önümüzdeki yıllarda bu karşı çıkışlar AB kararlarına bile geçebilir. Batı çevreleri bu işi soğumaya bırakmış gibi görünmektedir. Atatürkçülük konusunda son derece hassas olan askeri bürokrasiyi yıpratmak için, gelecekte Atatürkçülük konusunda spekülasyonların çoğaldığını görmek sürpriz olmayacaktır. Eğer Atatürkçülük gerçekten millî birliğin temeli ise ve batıcı/küreselci saldırıları göğüsleyemezse, hem Atatürkçülük, hem de millî birlik yara alacaktır. Eğer cumhuriyet döneminin entelektüel düzeyde dünya görüşü ve bu dönemdeki siyasal dokunun ruhu olarak Atatürkçülük batıcı/küreselci saldırılara dayanamazsa, o zaman fikir dünyamızda yeni gelişmeler beklemek gerekecektir.

Mevcut tablo, yüzlerce yıldan beri siyasal geleneğimize, yaşama dünyamıza sinmiş olan "birici" yapının egemenliğinden başka bir şey değildir. Hatta çoğulcu bir ruhtan filizlenen demokrasi, laiklik, çağdaşlık gibi kavram ve olguların tartışılmasında dahi bu "birici" zihniyetin izleri sezilmektedir. Her alanda, sosyal, siyasal ya da kültürel dünyada tek bir ilke veya doğruluk tasarımının egemen olması düşüncesi, modern çağların karmaşık toplumsal yapısıyla ve bu yapının geleceğiyle hiç de uyumlu değildir.

Bugün toplumda fikirleri ezen bir hedonizm ve tarihsel mirası ezen bir bölünmüşlük boy göstermiştir. Bu yüzden, fikrî ve sosyal-siyasal çalkantılar yaşamaktayız. Dünya görüşleri farklı olsa bile aynı "dili" konuşan, aynı hassasiyetleri sergileyen yeni bir entelektüel kesimin oluşmaya başladığı da bir vakıadır ve bu da ümit vericidir. Ancak 'fikir otoriteleri'nin çağı sona ermedikçe, her fikir aklın kılı kırk yarıcı analizinden geçirilmedikçe, düşünce dünyamız tekâmül edemeyecek gibi görünmektedir. Otoritelerin egemen olduğu yerde, diğerlerine itaat etmek düşer. Düşünce dünyası ise itaatlerle değil, çatışma içermeyen karşıtlıklar ve kılı kırk yarıcı çözümlenmelerle gelişip zenginleşir. Çalkantılı coğrafyayı sükûnete kavuşturacak olan da işte bu zenginleşmedir. Türk siyasal hayatını ve düşünce dünyasını oluşturan bu akımlar politik projeler olmaktan kurtulup felsefî bir derinlik kazanabilirlerse, sözü edilen zenginleşme yolu açılabilir. Onların atabileceği ilk olumlu adım, hepsinin, her fikrin doğal hakkı olan "toplumsal alanı kendilerine göre düzenleme" idealini tek ve mutlak doğru olarak görmekten vazgeçmeleri olacaktır.

Kaynakça

- AKGÜN, Mehmet (2005). *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Elis Yay. 2. bs.
- ATASOY, Fahri (2005). *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yay.
- BOLAY, Süleyman Hayri (2007). *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Ankara: Nobel Yay.
- FEYZİOĞLU, Turhan (1987). *Atatürk ve Milliyetçilik*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- GÜNGÖR, Erol (1995). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yay. 11. bs.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (2005). "II. Meşrutiyet Dönemi Garpcılığının Kavramsallaştırılmasındaki Üç Temel Soru Üzerine Not", *Doğu Batı*, sayı 31, İstanbul 2005.
- İNALCIK, Halil (2004). "Atatürk ve Atatürkçülük", *Doğu Batı*, sayı: 29.
- KEYMAN, Fuat (2004). "Sosyal demokrasi ve Türkiye", *Doğu Batı*, sayı: 29.
- MERİÇ, Cemil (1978). *Mağaradakiler*, İstanbul: Ötüken Neşriyet.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi (1995). *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yay.
- ÖZLEM, Doğan (1988). *Bilim Tarih ve Yorum*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1994). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları, 4. bs.
- YILDIRIM, Ergun (2005). "Bir Sol Milliyetçi İdeoloji: Kadro Dergisi", *Doğu Batı*, sayı 31, İstanbul.